

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Katedra českého jazyka a literatury

Studijní program: Filologie

Studijní obor: Český jazyk a literatura (FIL)

PROMĚNY DĚTSKÉ POEZIE V ČÍTANKÁCH S OHLEDEM
NA VÝVOJ LITERATURY PRO DĚTI A MLÁDEŽ, JEJÍ TEORII
A KRITIKU

CHANGES IN CHILDREN'S POETRY IN THE READERS WITH
REGARD TO THE DEVELOPMENT OF LITERATURE FOR
CHILDREN AND YOUTH, IT'S THEORY AND CRITICISM

Bakalářská práce: 11-FP-KCL-50

Autor:

Barbora VRŠKOVÁ

Podpis:

.....

Vedoucí práce: Mgr. Kateřina Váňová

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
58				27	

V Liberci dne: 11. 12. 2013

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Barbora Vršková**
Osobní číslo: **P09000371**
Studijní program: **B7310 Filologie**
Studijní obor: **Český jazyk a literatura**
Název tématu: **Proměny dětské poezie v čítankách s ohledem na vývoj literatury pro děti a mládež, její teorii a kritiku**
Zadávající katedra: **Katedra českého jazyka a literatury**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Popis proměn dětské poezie v čítankách od začátku 20. století do současnosti. Analýza textů v čítankách pro 4. třídu obecné/základní školy se zaměřením na téma, funkci, básnické a jazykové prostředky, vše s ohledem na vývoj literatury pro děti a mládež, její teorii a kritiku. Studium primární a sekundární literatury.
Analýza vybrané poezie, interpretace, syntéza, komparace.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

- ČEŇKOVÁ Jana a kol., Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury. Praha : Portal, 2006.
- CHALOUPKA Otakar. Systém literární výchovy a jeho perspektivy. Praha : Academia, 1984.
- CHALOUPKA Otakar. Škola a počátky dětského čtenářství. Praha : Victoria Publishing, 1995.
- CHALOUPKA Otakar; VORÁČEK Jaroslav. Kontury české literatury pro děti a mládež. Praha : Albatros, 1984.
- NEZKUSIL Vladimír. Studie z poetiky literatury pro děti a mládež. Praha : Albatros, 1983.
- ŘEŘICHOVÁ Vlasta. Alternativní cesty ke čtenářství, Olomouc : Masarykova univerzita, 1992.
- ŘEŘICHOVÁ Vlasta. Vývoj české počáteční školy z pohledu výchovy čtenáře 1774-1948. Olomouc : UP, 1998.
- Sborník: Cesty současné literatury pro děti a mládež, Slavkov u Brna : BM Typo, 2006.
- SIEGLOVÁ Naděžda. Dětská literatura po roce 1945: poezie, Brno : Cerm, 1995.
- ŠMAHELOVÁ Hana. Počátky kritického myšlení o dětské literatuře I., Praha : Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1999.
- TENČÍK František; TICHÝ Jaroslav. Umění, předsudky, kritika : soubor úvah a výroků o dětské literatuře. Praha : SNDK, 1967.
- TOMAN Jaroslav. Konstanty a proměny moderní poezie pro děti : (tvorba, recepcce, reflexe), České Budějovice: Vlastimil Johanus, 2008.
- URBANOVÁ Svatava. Děti a literaruta: (antologie textů literatury pro děti a mládež I.). Děti a poezie, Ostrava : Ostravská univerzita, 1996.

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Kateřina Váňová

Katedra českého jazyka a literatury

Datum zadání bakalářské práce: 30. dubna 2011

Termín odevzdání bakalářské práce: 30. dubna 2012

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

prof. PhDr. Oldřich Uliěný, DrSc.
vedoucí katedry

dne

ČESTNÉ PROHLÁŠENÍ

Název práce: Proměny dětské poezie v čítankách s ohledem na vývoj literatury pro děti a mládež, její teorii a kritiku.
Jméno a příjmení autora: Barbora Vršková
Osobní číslo: P09000371

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 11. 12. 2013

Barbora Vršková

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych poděkovala vedoucí mé bakalářské práce Mgr. Kateřině Váňové za pomoc při vedení práce, cenné rady a trpělivost.

Dále bych chtěla poděkovat rodině za podporu po celou dobu mého studia.

ANOTACE

Bakalářská práce se zabývá proměnami dětské poezie v čítankách. Zkoumá celkový vývoj literatury pro děti a mládež, dobové teoretické a kritické poznatky o dané problematice. V praktické části se soustředí na vývoj poezie ve vybraných čítankách a analyzuje ji. V závěru shrnuje a hodnotí veškeré poznatky.

Klíčová slova: Literatura pro děti a mládež, dětská poezie, lidová slovesnost, autorská poezie, kritika, teorie, čítanka

ANNOTATION

This thesis deals with the transformations of children's poetry in books. It examines the overall development of the literature for children and youth, contemporary theoretical and critical knowledge of the subject. The practical part is focused on the development of selected poetry and analyzing it. The conclusion summarizes and evaluates all the information.

Keywords: Literature for children's and youth, children's poetry, folk literature, artificial poetry, theory, criticism, reading-book

SEZNAM ZKRATEK

apod.	a podobně
atd.	a tak dále
č.	číslo
ISBN	mezinárodní standardní číslo knihy
LDM	literatura pro děti a mládež
s.	strana
tzv.	takzvaný
tzn.	to znamená
vyd.	vydání

OBSAH

1	Úvod	11
2	Teoretická část	12
2.1	Literatura pro děti a mládež	12
2.2	Vývoj literatury pro děti a mládež na českém území	13
2.3	Dětská literatura s ohledem na teorii a kritiku literatury pro děti a mládež	13
2.3.1	Požadavky kritiky na literaturu pro děti a mládež	18
2.3.2	Problematika překladové literatury pro děti a mládež	19
2.3.3	Vliv lidové slovesnosti a folklórní východiska dětské poezie ..	20
2.4	Poezie pro děti a mládež	21
2.4.1	Vývoj dětské poezie	22
2.4.2	Rozdělení dětské poezie	24
2.4.2.1	Poezie lidová	24
2.4.2.2	Poezie umělá	26
2.5	Čítanka	29
2.5.1	Vývoj čítanek	29
2.5.2	O vadách dětské poezie v čítankách na přelomu 19. a 20. století	30
3	Poezie ve vybraných čítankách v letech 1880 až 1939	33
3.1	Čítanka pro školy obecné Jana Šťastného, Jana Lepaře a Josefe Sokola z roku 1885	33
3.1.1	Čtení vzdělávací	33
3.1.2	Čtení zeměpisné	34
3.1.3	Čtení dějepisné	34
3.1.4	Čtení o věcech přírodních	35
3.1.5	Hodnocení	35
3.2	Čítanka pro školy obecné, Díl II. vydání trojdílného, pro čtvrtý a pátý školní rok škol jednotřídních, dvoutřídních a čtyřtřídních Jana Jursy z roku 1901	38
3.2.1	Bůh. Škola. Člověk.	38
3.2.2	Doma. Na dvoře. V zahradě.	39
3.2.3	Na poli. U vody. V horách.	39
3.2.4	Domov a vlast	39
3.2.5	Svět. Roční doby.	40
3.2.6	Hodnocení	40
3.3	Čítanka pro školy obecné, Díl III. Vydání pětídílného s dvěma mapkami. Pro čtvrtý školní rok škol víceletých Jana Jursy z roku 1914.	42
3.3.1	Bůh a lidé – Čtení výchovné	42
3.3.2	Domov a vlast	42
3.3.3	Příroda a svět	43

3.3.4	Hodnocení	43
3.4	Květen. Čítanka pro školy obecné. Díl I. pro druhý školní rok Franka Mužíka z roku 1922	45
3.4.1	Část první	45
3.4.2	Část druhá	46
3.4.3	Část třetí	46
3.4.4	Čtvrtá část	46
3.4.5	Hodnocení	47
3.5	Ráno. Čítanka pro české školy národní. Díl druhý. Pro 2. a 3. školní rok Josefa Kožíška a Josefa Tůmy z roku 1938	48
3.5.1	Z domova	49
3.5.2	Podzim	49
3.5.3	Zima	49
3.5.4	Jaro	50
3.5.5	Léto	50
3.5.6	Hodnocení	50
4	Závěr	53
5	Seznam použité literatury	58
5.1	Čítanky	58
5.2	Odborná literatura	58

1 Úvod

„Dětská literatura je také měřítkem literatury a živoucnosti národa samého. Národ bez zdravé, dobré dětské literatury nemá vůbec literatury, a literatura, v níž básníci a umělci nedovedli se vžítí v dětskou duši, je mrtvá.“

Naše doba 1894

Cílem bakalářské práce je popsat proměny dětské poezie v čítankách od konce 19. století do roku 1939. Pro svou analýzu jsem si vybrala texty v čítankách pro 2., 3. a především pro 4. ročník. Metodami zpracování jsou komparace a interpretace.

Hlavním důvodem, proč jsem si zvolila toto téma, je můj zájem o literaturu pro děti a mládež. Ve své práci sleduji vývoj poezie v čítankách v určitých obdobích a popisuji její proměny v návaznosti na dobový a politický kontext.

Teoretická část bakalářské práce vznikala především s oporou o následující tituly odborné literatury: *Přehled vývoje literatury pro děti a mládež* (2009) Blanky Janáčkové, *O literatuře pro děti* (1989) Otakara Chaloupky, *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež* (2006) Jany Čenkové, *Počátky kritického myšlení o dětské literatuře II.* (1999) Hany Šmahelové.

Východiskem pro druhou část práce jsou vybrané čítanky.

Vzhledem k tomu, že má práce nese název *Proměny dětské poezie v čítankách s ohledem na vývoj literatury pro děti a mládež, její teorii a kritiku*, je zapotřebí podat stručnou charakteristiku literatury pro děti a mládež a popsat její vývoj na našem území s ohledem na teorii a kritiku. Dále popisují dětskou poezii, vývoj této poezie, čítanku a vývoj čítanek.

Část mé bakalářské práce, kde analyzuji poezii ve vybraných čítankách, je rozdělena do šesti kapitol. V prvních pěti kapitolách se zabývám jednotlivými čítankami podle období, ve kterých vycházely. V poslední kapitole jsou shrnuty výsledky práce.

2 TEORETICKÁ ČÁST

2.1 Literatura pro děti a mládež

V první řadě je důležité vymezit pojmy *literatura pro děti a mládež* a *čtenba pro děti a mládež*. Četbou rozumíme všechna literární díla čtená dětmi a mládeží, tedy i ta, která jsou primárně určena pro dospělé.

Otakar Chaloupka a Vladimír Nezkusil ve studii vymezují termín literatura pro děti a mládež stručným popisem: „*Literatura pro děti a mládež – Literatura, která je záměrně psaná s autorským vědomím, že dílo je určeno dětem a mládeží jako věkově vymezenému okruhu čtenářů. Synonymně je užíván termín dětská literatura, který je ovšem nepřesný, zejména z hlediska gramatického utváření, ale natolik vžitý, že jeho význam je jasný. Přesto jeho užívání omezuje na minimum.*“¹

Literatura pro děti a mládež je samostatným odvětvím literatury celonárodní, jelikož nese určité specifické rysy jak v obsahu, tak i ve své formě. Ve srovnání s literaturou pro dospělé se jedná zejména o jisté tematické zúžení. Některá z témat se vylučují, protože jsou pro dětského čtenáře nevhodná. Dítě nemá pro tato témata předpoklady, neboť k jejich čtení jsou zapotřebí například jisté životní zkušenosti. Tato literatura by tedy dětem byla nesrozumitelná. Toto zúžení je však vyváženo žánry, jakými jsou pohádky a dobrodružné příběhy.

Pro dětskou literaturu je charakteristická jednodušší větná stavba a kompoziční přehlednost.

Literatura pro děti a mládež člení podle věku čtenářů. Jednotlivé věkové stupně odpovídají duševnímu vývoji dítěte. Literaturu pro děti a mládež dělíme na literaturu pro předškolní věk, dále pro děti od šesti let, od devíti let a od dvanácti do patnácti let. Tyto věkové hranice jsou však pohyblivé.

V literatuře pro děti a mládež dále rozlišujeme dva pojmy, a to literaturu intencionální, jež je adresována přímo dětskému čtenáři, a literaturu neintencionální, kterou si dětský čtenář přisvojil z literatury pro dospělé, typickým

¹CHALOUPKA, O. Nezkusil, V.: *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. Albatros, Praha: 1973., s. 100.

příkladem je kniha *Robinson Crusoe* od Daniela Defoa.

„Literatura pro děti a mládež je proti literatuře pro dospělé více ovlivněna sociální realitou, vkusem literární kultury, výchovně vzdělávacími postuláty doby, a zejména adresátem a jeho psychickou konformitou.“²

2.2 Vývoj literatury pro děti a mládež na českém území

V kapitole vývoj literatury pro děti a mládež na českém území se budu věnovat především začátkům české dětské literatury a jejímu dalšímu vývoji do roku 1939, budu se snažit zohlednit kritiku a teorii literatury pro děti a mládež. S ohledem na zaměření mé práce, která je vymezena obdobím přibližně od roku 1880 do roku 1939, je důležité orientovat se na významné mezníky, jež přispěly k tomu, že se dětská literatura stala plnohodnotnou součástí literatury národní. V tomto období se formuje nový pohled na literaturu pro děti a mládež a pomalu se začíná vyvíjet její teorie a kritika. Tím se změnilo i vnímání literárních textů zařazovaných do školních čítanek. Za důležité mezníky pokládám například národní obrození, zavedení povinné školní docházky, první kritiky ze 70. let 19. století atd., všechny se snažím shrnout v další kapitole.

2.3 Dětská literatura s ohledem na teorii a kritiku literatury pro děti a mládež

Cílem mé bakalářské práce je zaměřit se na podoby dětské poezie v čítankách s ohledem na vývoj, teorii a kritiku literatury pro děti a mládež. V této době dochází k postupnému zrovnoprávnění literatury pro děti a dospělé. Pro vývoj LDM byla velice důležitá nově vznikající literární kritika dětské literatury, která tím pádem značně ovlivnila i uměleckou hodnotu textů objevujících v čítankách. V této podkapitole bych tedy ráda popsala její stručný vývoj a zmínila významné osobnosti, které se kritikou literatury pro děti a mládež zabývaly.

V průběhu 18. a 19. století se v českých zemích rodí potřeba tištěných intencionálních textů v souvislosti s vyhlášením povinné školní docházky.

² ČEŇKOVÁ, Jana a kol. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006., s. 10.

Až do počátku 20. století byla literatura pro děti a mládež chápána jako specifická oblast literatury, oddělená od literatury ostatní. Byla tzv. literaturou k výchově.³

První zmínky o literatuře pro děti a mládež v naší národní literatuře se objevují až v první fázi národního obrození, ve fázi tzv. obranné. V této době se utvářely nové pilíře pro českou kulturu. Přibližně od roku 1775 se začíná projevovat zájem autorů o problematiku výchovy dětí. Dětská literatura se tedy stává předmětem zájmu a společnost začíná zkoumat její přínos pro dětského čtenáře. Stále však v literatuře pro děti a mládež převládá výchovná náboženská mravouka a zkreslená představa o mravnosti. Dětská četba tohoto období byla dále poznamenána schematismem a primitivním rozlišováním dobrého od špatného, tedy spíše „černobílým“ vnímáním světa.“⁴

Všechny příběhy vznikající v té době vedly malého čtenáře ke kázni a k bezmezné zbožnosti. Vedle tohoto typu literatury se však již začínají objevovat knihy, které se snaží dětského čtenáře vychovávat v souladu s nově se utvářející českou společností. Obzvláště je kladen důraz na český jazyk a vlastenectví. Hlavním představitelem tohoto druhu literatury pro děti je Josef Prokop. Jeho kniha *Mravná naučení pro mládež* (1778) je mnohými chápána jako počátek české literatury pro děti a mládež. Nelze opomenout Václava Matěje Krameria, který vydal v České expedici mnoho knih určených dětem a mládeži. I on sám byl autorem některých intencionálních povídek.

Blanka Janáčková poukazuje na to, že v české dětské četbě stále převažují překlady německých autorů, ale jako kladné vidí, že se začínají objevovat pokusy o dětskou literaturu národní.⁵

S koncem 70. let 19. století se začaly ozývat první kritické hlasy k literatuře pro děti a mládež psané na českém území. Poukazovaly na to, že dětská literatura se v minulých dobách vyvíjela téměř izolovaně od literatury ostatní. Pouze

³ ČEŇKOVÁ, Jana a kol. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-095-X., s. 18.

⁴ JANÁČKOVÁ, Blanka. *Přehled vývoje literatury pro děti a mládež*. Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2009. ISBN 8074141462., s. 10.

⁵ Tamtéž, s. 13.

ojediněle byla psána významnými autory, kteří měli již určitou uměleckou a společenskou prestiž. Nejčastěji byla psána autory druhořadými, jejichž umělecké kvality byly více než rozporuplné. Tito autoři chápali literaturu pro děti a mládež jako něco, co je pouze pokračováním vyučování dítěte. Stále v literatuře přetrvával sentimentální a hlavně didaktický postoj, který byl jen málokdy porušen. Výjimku tvoří *Broučci* Jana Karafiáta, kteří přes svůj silný náboženský námět obsahovali i další složky potřebné pro vytvoření plnohodnotného literárního díla pro děti. *Broučci* jsou zejména pohádkovou knížkou, popisují život svatojánských broučků, snaží se vyzdvihnout důležitost domova a rodinné sounáležitosti. Stále ale převažovala literatura pro děti nevhodná. *Broučci* vyšli v roce 1876, v té době však nezaznamenali velký ohlas.

K problematice dobové dětské literatury se například vyjádřil František Hrnčíř v roce 1887 ve své kritice s názvem *O dětské literatuře*: „*Dnešního dne píše u nás pro děti každý, kdo umí poněkud pero držeti v ruce, není snad vesnice v království Českém, v níž by neseseděl některý veliký literát před Hospodinem, tak jako druhdy v Holandsku nebylo městečka, v němž by nebylo umělce-malíře. Vůbec vládne v naší dětské literatuře takový zmatek a chaos, že někde vyhlašují za velmi dobré, co jinde naprosto odsuzují a naopak. Téměř všechny pedagogické kruhy obracejí se k tomu důležitému předmětu, aby přítrž učinily vši té bezcenné produkci, která vydává již i úplně pochybenou věc za dobrou. A přece jest dětská literatura velmi důležitou pro veškerý náš další rozvoj duševní, neboť ona nám vychovává základ nového literárního obecnstva. Na literatuře hlavně spočívá život našeho národa.*“⁶

Další osobností, která se vyjadřovala k vadám dětské literatury, byl František Bartoš, který ve své studii *O literatuře pro mládež* (1887) poukazuje na to, že literaturu pro děti by měl psát pouze ten, kdo se vyzná nejen v literatuře, ale především v dětské duši. Autor dětských knih by podle jeho názoru měl být psychologem a pedagogem v širším slova smyslu.⁷

⁶ ŠMAHELOVÁ, Hana. *Počátky kritického myšlení o dětské literatuře*. II., Antologie textů z přelomu 19. a 20. století. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1999. ISBN 80-85899-64-7., s. 94.

⁷ Tamtéž, s. 83.

Nejen František Hrnčíř a František Bartoš, ale i mnozí další, vidí největší problém v tom, že literaturu pro děti a mládež píše především pedagogové s nevalnou literární průpravou. Nesmíme však opomenout, že i mezi nimi se dají najít světlé výjimky, jako byl například Alois Mrštík. Tito spisovatelé z řad kantorů se převážně drží zastaralých zvyků. Jedná se zejména o stereotypní prostředí a postavy, které se v literárních dílkách těchto autorů často opakují. Prostor je převážně školní, postavy jsou učitelé a žáci. Převažuje tedy mravoučný směr a školská tematika. Děj bývá schématický a předvídatelný. Dítě tedy tato literatura odrazuje a nudí, jelikož se nedozvídá nic nového. Autoři kritik volají po větší umělecké hodnotě děl a požadují, aby funkce výchovná a vzdělávací byly ve stejném poměru s funkcí zábavnou, která mnohým dílům naprosto schází, nebo je silně v pozadí.

V roce 1899 uveřejnil právě Alois Mrštík v periodiku *Moravská revue* článek s názvem *Literatura pro mládež*, kde popisoval veškeré nedostatky dětské četby. Alois Mrštík byl také pedagogem, proto zde hodnotí nejen úroveň dětské literatury, ale zabývá se i neduhy tehdejšího školství. Dítě bylo vedeno k přílišné disciplíně, jeho úkolem ve škole bylo sedět, mlčet a učit se. Podle jeho slov se v rukou nešikovných učitelů toto zvrhá na školskou drezúru.⁸ Všechny tyto požadavky se pak odrážely i v literatuře, která dětem byla určena. Pro pedagogy píšící literaturu pro děti a mládež, byla stále stěžejní otázka formálního vlivu knihy na dítě. Kniha pro ně byla především nástrojem potírání špatných vlivů a snažili se četbou dítě usměrnit.

Blanka Janáčková ve studii *Přehled vývoje literatury pro děti a mládež* (2009) poukazuje na to, že v té době se už začínají objevovat pokusy o realistický popis života dětí v literatuře. V příbězích se postupně eliminuje sentimentalismus a idealizace. Tyto tendence se však projevují velice pomalu.

Jako silně pozitivní důsledek tohoto vývoje v dětské literatuře můžeme v tomto období chápat vznik několika časopisů pro děti a mládež. Za velice

⁸ ŠMAHELOVÁ, Hana. *Počátky kritického myšlení o dětské literatuře*. II., Antologie textů z přelomu 19. a 20. století. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1999. ISBN 80-85899-64-7., s. 185.

přínosný lze považovat průkopnický časopis *Jaro* (1907-1914), časopis *Vzkříšení* (1905–1915), *Dětský máj* (1905-1915), *Krásné čtení*, které vycházelo ve stejném časovém období jako *Dětský máj* nebo *Svítání a čas* (1915-1920).

Kromě časopisů určených dětem začínají vycházet také časopisy zabývající se teorií dětské literatury. Jedná se především o časopisy *Úhor* (1913 - 1944), dále pak časopisy, které byly vydávány již dříve, a to *Komenský* (1873 – nyní) a *Pedagogické rozhledy* (1882 – 1932). V těchto časopisech se objevují studie a kritiky, které mají pomoci nejen autorům literatury pro děti a mládež, ale i pedagogům a rodičům v lepší orientaci v dětské četbě. Upozorňují na neduhy dětské literatury. Všechna tato periodika významně přispěla ke zlepšení stavu literatury pro děti a mládež.

Významnější podněty pro přesné vymezení literatury pro děti a mládež se v českém i ve světovém měřítku objevily až od dvacátých let dvacátého století. Již ze začátku byl brán v potaz vliv sociologických a psychologických výzkumů dětského čtenářství. Začíná se formovat členění dětské literatury a zohledňuje se věk dětského čtenáře.

Velké změny v dětské literatuře se udály se vznikem samostatného Československého státu, tedy roku 1918. Začínají se objevovat spisy, které se dotýkají zážitků z první světové války. Počíná se také pracovat se začleněním vývoje literatury pro děti a mládež do *Přehledných dějin literatury české* (1922) Arne Nováka.

V období mezi světovými válkami se rozvíjejí hlavně žánry jako próza s dětským hrdinou, literatura faktů, detektivní a dobrodružné příběhy.

Na počátku 20. let se literární činnost autorů začíná zbavovat silného vlivu pedagogiky. Pozornost autorů se upíná především k pohádkám, vznikají jejich soubory a reedice. Na konci tohoto desetiletí se objevuje autorská pohádka.

Zájem autorů se dále soustředí na příběhy s dětským hrdinou. Mnozí spisovatelé pak mísí tento typ příběhové prózy s pohádkou.

Ve 30. letech se výrazně, vzhledem k politické situaci v Evropě a jejímu vlivu na naši zemi, zvýšil zájem o historickou prózu. Mnozí autoři se snaží

vyjádřit svůj odpor k nastávající situaci v Evropě, tedy k fašismu, který začíná ohrožovat mír a demokracii. Evropě hrozí další vojenský konflikt. Autoři se vracejí k národní historii a tématům, která jsou spojena s domovem. Zvyšuje se zájem o české dějiny, dětský folklór a biblické příběhy. Tato situace pokračuje až do příchodu druhé světové války, tedy do roku 1939.

2.3.1 Požadavky kritiky na literaturu pro děti a mládež

Kritika literatury pro děti a mládež vychází především z toho, že veřejnost má stále na dětskou četbu nízké nároky. Od toho se tedy odvíjí i úroveň dětských knih, které v tomto období vycházejí. Kritika především žádá, aby byl literatuře pro děti a mládež dán větší prostor. Tím prostorem by mělo být například zařazení článku o dětské literatuře do „velkých“ časopisu. Tím by se literatura pro děti a mládež dostala do povědomí veřejnosti a mohla být brána vážněji.⁹

Dalším požadavkem je zrovnoprávnění literatury dětské a literatury pro dospělé. Od autorů LDM kritika požaduje, aby se zbavili všech zastaralých tendencí, především tendence mravní, výchovné, vzdělávací a nábožné. Chtějí, aby dítě vedli k četbě a uměleckým zájmům cestou zábavy. Mají se změnit témata, má zmizet školský duch, příběhy se už nemají točit pouze okolo školy, pana učitele, matematických úloh a spolužáků. Autoři by měli psát o tom, co dítě zná, vidí, co je mu blízké. Hlavními tématy by tedy měly být příroda, rodina, venkov, domov, láska atd. Jako jedno z východisek vidí návrat k folklóru, autoři z něj mohou čerpat nebo se jím nechat pouze inspirovat a tvořit v jeho duchu. Tento požadavek vychází především z potřeby kvalitní původní dětské literatury. Dalším důvodem je, že folklórní žánry většinou rovnoměrně naplňují všechny základní funkce literatury pro děti a mládež. Například v říkadlech se objevuje funkce poznávací, relaxační, výchovná i fantazijní, a to vše v nenásilné formě.

Opustit by se také mělo od zastaralých a přehnaně mravoučných německých překladů. I tím chtějí podpořit vznik kvalitní české literatury pro děti a mládež.

Tvůrci dětské literatury se mají zaměřit na to, aby jejich díla nebyla nudná,

⁹ DOLENSKÝ, J. *Průvodce četby mládeže*. In. ŠMAHELOVÁ, Hana. *Počátky kritického myšlení o dětské literatuře*. II., Antologie textů z přelomu 19. a 20. století. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1999. ISBN 80-85899-64-7., s. 169.

zdlouhavá a složitá. Kritika též zmiňuje potřebu sebereflexe autorů.

Dále kritici apelují na učitele, aby dětem vybírali literaturu oproštěnou od již zmíněných tendencí. Škola by měla být jedním z hlavních zdrojů, které by měly dětem s výběrem kvalitní četby pomoci. Tím pádem by se měla změnit i čítanková tvorba, která byla do té doby plná textů didaktických, náboženských a mravoučných. Má být upravena i funkce čítanky, nemá už být pouze knihou, která slouží k nácviku čtení, nemá už obsahovat pouze doplňující informace k přírodovědě a vlastivědě, ale má se stát prostředkem výchovy k literární gramotnosti.

2.3.2 Problematika překladové literatury pro děti a mládež

Jak jsem již uvedla v předešlé podkapitole, do počátku 20. století se velice často setkáváme s překlady dětské literatury, jedná se především o překlady literatury německé.

Na konci 19. století se zvyšuje zájem o dětskou literaturu, tím roste i zájem o knihy, ty však na našem území chybí, proto nakladatelé, autoři čítanek a pedagogové často sahají po literatuře cizí. V tomto období se tedy stále častěji objevuje názor, že by mělo být čerpáno z národního fondu literatury, která obsahuje mnoho kvalitních textů.

Hlavními problémy překladové literatury je rozdílnost prostředí, v němž tato díla vznikala a časový odstup, s kterým byla překládána a následně vydávána. Problémem byla také jazyková stránka. V mnohých případech se totiž jednalo o překlady doslovné, což především u poezie znesnadňovalo její pochopení. Toto všechno působilo na uměleckou hodnotu díla, jež tím byla značně snížena.

Jan Dolenský se ve své studii *Písemnictví pro mládež* (1897) vyjadřuje k problematice překladů takto: „*Spis, kterýž dětem jiného národu v té neb oné příčině prospěl, může snad i našim dětem býti vhodným učitelem. Při volbě spisu ku překladu pro mládež jest nám tedy přihlížeti zvláště k tomu, aby to byl spis ve vlasti své vynikající a nadto, aby i vyšetřeno bylo, kterou měrou jest způsobilý prospěti mládeži vůbec. Kdybychom na naše překlady pohlédli z tohoto*

*stanoviska, nebyli bychom potěšeni při většině těchto spisů.*¹⁰

Dále se Dolenský přiklání k tomu, že pro čtenáře je velice důležitá stránka vlastenecká a národní duch. Podle jeho názoru i mistrně přeložený překlad nemůže nikdy působit jako dílo původní. Jako východisko vidí také návrat k lidové slovesnosti.¹¹

2.3.3 Vliv lidové slovesnosti a folklórní východiska dětské poezie

Lidová slovesnost neboli folklór je nedílnou součástí národní literatury. Jedná se o slovesné projevy, které začaly vznikat ještě před vynalezením písma, ale i v dobách pozdějších, nezávisle na existující psané literatuře.

Lidová slovesnost se vyznačuje lidovým charakterem tvorby, ústním kolektivním tradováním, anonymitou autorů a širokým množstvím možností obsahu a formy.

Mezi dětský folklór řadíme projevy dramatické, slovesné a hudební, které jsou spjaté s lidovým prostředím, rodinou a zájmy dětí. Jeho význam spatřujeme především v rozvoji dětského vnímání, fantazie, myšlení, řeči, v poznávání okolního světa a upevňování základních etických norem.¹²

Mnoho osobností zabývajících se teorií a kritikou literatury pro děti a mládež, vidí v lidové slovesnosti velké bohatství a žádají, aby se stala východiskem a inspirací pro autorskou tvorbu. V národním obrození, kdy se tyto názory začaly objevovat, byla lidová slovesnost považována za vzor uměleckého vrcholu. Folklórní tvorba měla především pomoci udržet kulturní svébytnost naší země.

V autorské poezii se inspirací stávají především lidová říkadla, hádanky a ukolébavky. Od druhé poloviny 19. století začíná být folklór vydáván jak v klasické podobě, tak i v podobě zmodernizované. V této době však stále ještě

¹⁰ ŠMAHELOVÁ, Hana. *Počátky kritického myšlení o dětské literatuře*. II., Antologie textů z přelomu 19. a 20. století. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1999. ISBN 80-85899-64-7., s. 156.

¹¹ Hana. *Počátky kritického myšlení o dětské literatuře*. II., Antologie textů z přelomu 19. a 20. století. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1999. ISBN 80-85899-64-7., s. 156.

¹² TOMAN, Jaroslav. *Konstanty a proměny moderní české poezie pro děti: (tvorba, recepce, reflexe)*. České Budějovice: Vlastimil Johanus, 2008. ISBN 978-80-904247-2-2., s. 35.

převažují překlady a didakticky zaměřená literatura, lidová slovesnost stojí v pozadí. Mezi nejvýznamnější sběratele lidové poezie patří Karel Jaromír Erben, František Bartoš, Karel Plicka, František Volf.

Nejvýznamnějšími autory, kteří navazují na folklórní tradice, jsou Karel Alois Vinařický, Josef Václav Sládek, Karel Václav Rais a Josef Kožíšek.

2.4 Poezie pro děti a mládež

V četbě pro děti a mládež má poezie velmi důležité místo. Poezie je literární druh, který je chápán jako protiklad prózy. Hlavním znakem je rytmičnost, od prózy se dále odlišuje veršovým uspořádáním textu. Dětská poezie, společně s příběhovou prózou ze života dětí a pohádkou, patří mezi základní žánry literatury pro děti a mládež: „Významnou úlohu sehrává především u posluchačů a čtenářů předškolního a počátku mladšího školního věku, neboť svou žánrovou specifikou – přítomností lyrického subjektu, nedějovou kompoziční výstavbou, jazykovou aktualizací a obrazností, jejímž jádrem je metaforické pojmenování – vcelku odpovídá jejich osobnostním předpokladům a zvláštností.“¹³

Poezie rozvíjí dětské vnímání okolního světa, pomáhá dětskému čtenáři poznávat mezilidské a rodinné vztahy a seznamuje jej s etickými problémy. S postupným vývojem plní však čím dál častěji také funkci zábavnou.

„Pochopení a adekvátní přijetí rozmanitosti se odvíjí od znalosti a chápání ontogenetického vývoje dítěte. V raném věku se dětská komunikace s básnickým textem odehrává především v rovině zvuku a rytmu. Interakci mezi básní a příjemcem zprostředkuje rytmická organizace veršů, v níž významová složka ustupuje do pozadí. Spolu s vývojem dětských psychických předpokladů se otevírá cesta využívající básnické obrazy, které stimulují imaginativní dispozice čtenáře.“¹⁴

Dětskou poezii dělíme na lidovou a umělou. Poezie pro děti zahrnuje mnoho

¹³ TOMAN, Jaroslav. *Konstanty a proměny moderní české poezie pro děti: (tvorba, recepce, reflexe)*. České Budějovice: Vlastimil Johanus, 2008. ISBN 978-80-904247-2-2., s. 60.

¹⁴ ČENKOVÁ, Jana a kol. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-095-X., s. 61.

žánrů a žánrových forem. Tyto formy si ve svém vývojovém období buď přisvojila, nebo vytvořila nové. Mezi žánry dětské poezie řadíme říkadla, říkanky, rozpočítadla, hádanky, bajky, veršované pohádky, pranostiky, rčení, koledy, písně a ukolébavky.

2.4.1 Vývoj dětské poezie

První zmínky o veršovaných textech pro děti a mládež můžeme najít již ve středověku, jedná se přibližně o patnácté a šestnácté století. Vznikají veršované abecedáře, které byly určeny především k naplnění didaktických cílů. Od poloviny šestnáctého století se v těchto knihách čtení objevují i verše se světským obsahem, jsou však stále didaktické a moralistní. Tento charakter se uchoval až do devatenáctého století. V průběhu tohoto století se abecedáře pomalu začínají měnit, a to pod vlivem romantismu, který objevoval krásu poetického myšlení a bohatství lidových textů v říkadlech a písních.

Do počátku 19. století se techniky verše používalo hlavně k tomu, aby do nich bylo vpraveno náboženské, mravní nebo didaktické ponaučení. Protipólem k tomuto pojetí byla lidová slovesnost. Miroslava Genčiová toto období popisuje takto: *„Všechno bohatství, živé ve folklóru, bylo pro dětského čtenáře objeveno v období romantismu. Z písemné tvorby až do té doby děti znaly kromě didaktických veršované skutečnou poezii pouze v podobě veršovaných bajek, hojně pěstovaných v období klasicismu, a ve výběru z klasicistické přírodní lyriky. To však byla stále ještě četba společná dětem a dospělým, Teprve romantikové, kteří začali sbírat a zapisovat lidové písně a pohádky, našli mezi nimi množství materiálů vhodných, nebo dokonce přímo určených pro děti.“*¹⁵ Tento příklon k lidové slovesnosti se začíná objevovat v především v Německu, Anglii a Rusku. U nás se jako první začal věnovat lidové slovesnosti Karel Jaromír Erben ve svých baladách.

Z romantické poezie si dětských čtenář přivlastňoval přírodní a vlasteneckou lyriku. Zvyšuje se zájem o minulost národa a do dětské poezie se dostávají ohlasy

¹⁵ HOLEJŠOVSKÁ-GENČIOVÁ, Miroslava. *Literatura pro děti a mládež*: (ve srovnávacím žánrovém pohledu): celostátní vysokoškolská učebnice pro studenty filozofických fakult. 1. vyd. Praha: SPN, 1984., s. 48.

hrdinských zpěvů, junácké písně a byliny. Jedná se tedy o neintencionální poezii, ke které si děti v tomto období nacházely cestu. Postupem času se tato neintencionální díla stávala běžnou součástí literatury (poezie) pro děti a mládež.

Intencionální poezie pro děti se počíná objevovat v 19. století. „*První pokusy o intencionální poezii pro děti, v nichž se autoři snaží již o umělecký přístup k životní realitě a o přiblížení se světu dítěte, jde zatím po linii antropomorfického vidění přírody a světa kolem dítěte. Nejčastějším prostředkem je personifikace nebo alegorie. Básníci se uchylují k líčení přírody, života prostého lidí, dětských her a zábav a dialogu s vesnickým dítětem.*“¹⁶

Poezie didaktická však stále přetrvává. Z tohoto druhu literatury se málokterá díla vryla do paměti. Jednou z mála knih, která budila ještě dlouho ohlas, byla knížka *Struwwelpeter* německého lékaře Heinricha Hoffmanna. Vyšla v roce 1845 a byla přeložena do mnoha jazyků, mimo jiné i do češtiny. Autor v knize zesměšňuje neřesti a nedostatky dětí a zlobivé děti jsou pak náležitě potrestány. Jednou z mála předností této knihy byl humorné pojetí a spojení veršovaného textu s názorným obrázkem. Z dnešního pohledu je nám ale naprosto zřejmá naivita jeho pedagogického názoru, že dítě je možné vychovávat odstrašujícími příklady.¹⁷

V druhé polovině devatenáctého století počíná postupný nárůst intencionální poezie vycházející z lidové slovesnosti. Nejčastějšími motivy jsou příroda, život zvířat, měnící se kalendářní rok, práce člověka, dětské hry a pohádkové postavy. Tato poezie již přestává být didaktickou a snaží se o emocionální vyjádření pocitů. Obdivuje krásu přírody, lásku a fantazii dětského světa. Nemá za cíl poučovat, ale chce působit především na city a psychický rozvoj. Dětská poezie se stává melodickou, chce čtenáře potěšit a pobavit. Je brán zřetel na rozdílnost psychiky dětského a dospělého čtenáře. Dítě přestává být mentorováno a zastrašováno tresty. „*Avšak autorská výpověď směřuje stále směrem ven z autorského subjektu,*

16 HOLEJŠOVSKÁ-GENČIOVÁ, Miroslava. *Literatura pro děti a mládež*: (ve srovnávacím žánrovém pohledu): celostátní vysokoškolská učebnice pro studenty filozofických fakult. 1. vyd. Praha: SPN, 1984., s. 50.

17 Tamtéž., s. 51.

*není výpovědí o vlastních pocitech lyrického já, je to poezie o dítěti a pro dítě, nikoli však s dítětem.*¹⁸

Od druhé poloviny 19. století najdeme tento typ výše popsané intencionální poezie u většiny evropských národů. Do českých čítanek jsou však stále spíše zařazovány básnické texty didaktické povahy, psaný především pedagogy. Podle mnohých je stále didaktická, moralistní a náboženská složka nedílnou součástí školní četby. I proto se koncem 19. století objevuje reformní úsilí, jež má vést k novému přístupu ve výchově dětského čtenáře.

2.4.2 Rozdělení dětské poezie

V těchto dvou podkapitolách se budu věnovat tradičnímu rozdělení české dětské poezie podle jejího původu, tedy rozdělení na poezii lidovou a umělou a též autorům a dílům, která byla pro vývoj poezie pro děti nepostradatelná.

2.4.2.1 Poezie lidová

Lidová poezie bývá většinou prvním druhem literatury, se kterým se dítě setkává. Lidová slovesnost má také velmi důležitou roli v celkovém vývoji poezie pro děti a mládež. Význam folklórní poezie vyzdvihuje i Svatava Urbanová ve své antologii textů literatury pro děti a mládež s názvem *Děti a literatura*: „Zvláště důležité je uplatnění lidové poezie ve vývojové periodě do tří let, kdy povědomí rytmu a první jazykové projevy jsou souběžné. Rytmička říkadla vnášejí do dětského života řád, pomáhají mu překonávat okolní rušivé vjemy, ověřovat vlastní senzomotoriku. Jsou jedním z prvních společenských komunikátů.“¹⁹

Jak jsem již popsala výše, v kapitole o vývoji literatury pro děti a mládež, důležitým mezníkem ve vývoji dětské literatury bylo české národní obrození. V tomto období je cítit nejsilnější vliv folklórní tvorby, která se zejména projevuje sběratelskou činností.

Folklór také sehrál velice významnou roli při vzniku hodnotné autorské poezie pro děti v 19. století, sloužil jako vzor, a mnohým autorům poskytoval

¹⁸ Tamtéž., s. 52.

¹⁹ URBANOVÁ, Svatava. *Děti a literatura: (antologie textů literatury pro děti a mládež I). Děti a poezie*. Vyd. 1. Ostrava: Ostravská univerzita, 1996. ISBN 80-7042-460-5., s. 43.

inspiraci.²⁰

Za nejvýznamnější sběratele lidové slovesnosti, kteří se zaměřovali na poezii, považujeme především Františka Ladislava Čelakovského, Jakuba Jana Rybu, Františka Sušila, Josefa Kajetána Tyla, Václava Klimenta Klicperu a Antonína Jaroslava Puchmajera.

František Ladislav Čelakovský sbíral zejména lidové mluvené projevy. Roku 1852 vydal knihu přísloví a pořekadel slovanských národů, která vyšla pod názvem *Mudrosloví národu slovanského v příslovích*. Tento rozsáhlý soubor tvoří přibližně 15 000 záznamů. Ve druhé fázi národního obrození tvoří Čelakovský tzv. ohlasovou tvorbu. Ohlasy měly tvořit soubory slovanské lidové poezie všeslovanských národů. Jako první vyšly *Slovanské národní písně* (1822-1827), dále *Ohlas písní ruských* (1829) a *Ohlas písní českých* (1839). Primárně nebyly Ohlasy určeny dětem, ale pro jejich plynulé, jednoduché a srozumitelné verše se záhy staly mezi dětskými čtenáři velmi oblíbené.

Český učitel Jakub Jan Ryba v roce 1808 sestavil soubor lidových písní, s názvem *Kancionálek*.

Národní písně na Moravě sbíral František Sušil a vydával je pod názvem *Moravské národní písně* (1835-1860).

Ohlasy Františka Čelakovského obsahovaly jak texty písňové, tak i verše, které nesly výrazný rytmičný ráz, tedy tzv. deklamovánky. Jednalo se o nový druh poezie, poezii společenskou. Tyto verše se hlasitě předčítaly a přednášely ve větší společnosti. Některé z nich byly deklamovány i dětmi, neboť byly velmi jednoduché a snadno zapamatovatelné.

Dalšími autory deklamovánek byli například Josef Kajetán Tyl, František Jaromír Rubeš, autor známého šestidílného souboru *Deklamovánky a písně* (1837-1846) nebo Václav Kliment Klicpera a jeho *Deklamovánky* (1841).

Velký, až zakladatelský, význam pro českou poezii měla skupina autorů kolem faráře Antonína Jaroslava Puchmajera, jenž vydal básně své i básně svých

²⁰ TOMAN, Jaroslav. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. Vyd. 1. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU, 1992. ISBN 978-80-904247-2-2., s. 49.

přátel v almanachu čítajícím celkem pět svazků pod názvem *Sebrání básní a zpěvů* (1795-1797).

2.4.2.2 Poezie umělá

Se začátky umělé poezie se setkáváme přibližně v 18. až 19. století. V této době měla poezie hlavní úkol, a to vychovávat. Až s koncem 19. století dochází k určitým změnám.

O umělé básnické texty určené dětem se na přelomu století 18. a 19. pokouší Josef Rautenkranc, jeden z přispěvatelů Puchmajerových almanachů.

Za prvního opravdu kvalitního tvůrce dětské poezie považujeme až Karla Aloise Vinařického. Po vzoru lidové poezie začínal pracovat s lidovou písní a říkadlem. Jeho básnické texty byly dětem blízké nejen svými tématy, ale i jednoduchostí a hravostí. V roce 1842 vydal sbírku *Kytka, dárek malým čtenářům*, v roce 1845 *Druhá kytka básní, bajek, písní a hádanek* a v roce 1952 *Kytka básniček*. V knize *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury* (2006) se k tvorbě Aloise Vinařického vyjadřuje Jana Čenková takto: „Zakladatelský význam Karla Aloise Vinařického v oblasti tvorby pro děti a mládež je v tom, že jako jeden z prvních orientoval dětského čtenáře ke skutečnému životu.“²¹

František Doucha, další významný autor dětské poezie, navázal ve své tvorbě na dílo Jana Amose Komenského a vytvořil obrázkovou knížku s básnickými texty, tzv. leporelo. Vycházel z folklórní tvorby a pracoval například i s deklamovánkami. Vydal sbírky *Poupátka*, *Mlsánek*, *Bodláčky*, *Polní kytička* nebo *Nápravy na dobrou cestu*. Vše mezi léty 1856 až 1878. Jeho tvorba však měla mnohem větší sklon k didaktismu a náboženskému obsahu, než básnická tvorba Karla Aloise Vinařického. Přes to je dílo Františka Douchy hojně zastoupeno v čítankách, jež vycházely na začátku 20. století, právě jeho poezie postavena na moraliťě, didaktismu a náboženském obsahu vzdor názorům kritiky splňovala soudobé požadavky pedagogů na školní četbu.

²¹ ČENKOVÁ, Jana a kol. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Vydání 1. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-095-X., s. 52.

V 80. letech 19. století do poezie pro děti a mládež vstupují další významné osobnosti známé též tvorbou pro dospělé čtenáře. Jejich díla jsou velice ceněná. V tomto období totiž vycházely převážně soubory psané učiteli, vychovateli či duchovními, jejichž díla byla často příliš schematická, neměla dostatek umělecké invence a převažovala v nich výchovná a náboženská složka.

V roce 1880 vstupuje do literatury pro děti a mládež Karel Václav Rais. V tomto roce vydává veršované obrázky s názvem *Listy z české kroniky*. V roce 1883 vydává pro děti sbírku *Doma*, v roce 1889 sbírku *Dárek maličkým* a v roce 1889 ještě *Dětský ráj*.

„Skutečný fantazijní náboj se objevil v české poezii pro děti až s příchodem Josefa Václava Sládka (1845 – 1912), básníka nových tematických oblastí i nové poetiky. Poezie pro děti získala jeho zásluhou charakter subjektivního vyjádření autora, jež ovšem bralo v úvahu také subjekt dítěte.“²² Josef Václav Sládek je považován za zakladatele moderní dětské poezie. Do literatury pro děti a mládež vstupuje již jako velmi zkušený autor. Sládkův zájem o dětskou literaturu výrazně stoupl po narození dcery Heleny. Jeho tvorba měla základ v lidové poezii, neboť on sám byl odchován lidovými písněmi, různými ukolébavkami a dětskými říkadly. Jeho první dílo, kde si na své přijde i dětský čtenář, vyšlo v roce 1883 a nese název *Na prahu ráje*. Jeho dalším intencionálním dílem, tedy dílem určeným primárně dětskému čtenáři, je sbírka *Zlatý máj*, která vyšla v roce 1887. V této sbírce překonal tíhu didaktičnosti, jíž byla jinak postižena dětská poezie té doby. Sládkovým nejvýraznějším a nejslavnějším dílem pro děti a mládež je sbírka *Skřivánčí písně* vydaná v roce 1888. Blanka Janáčková se k této sbírce vyjádřila těmito slovy: „*Kniha byla určena nejmladším čtenářům a dětem předškolního věku. Sládek ve své sbírce uplatnil osobitý žánr drobné písničky, využil snadno zapamatovatelné a srozumitelné texty, které byly navíc i hravé. Dodnes děti čtou škádlivé a dovádivé verše Modrá očka, Ten náš pes, Macíček a další.*“²³ Poslední sbírka určená dětem má název *Zvony a zvonky* a vyšla v roce

²² ČEŇKOVÁ, Jana a kol. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Vydání 1. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-095-X., s. 53.

²³ JANÁČKOVÁ, Blanka. *Přehled vývoje literatury pro děti a mládež*. Univerzita J. E. Purkyně

1894. Autor ji věnoval dospívající mládeži připravující se na „dospělý“ život.

Na poezii Josefa Václava Sládka navazoval Josef Kožíšek. Byl autorem, jenž se dokázal vcítit do dětské duše. Psal nejen o dětech, ale hlavně pro děti. Josef Kožíšek tvořil převážně pro nejmenší děti. Jeho verše jsou jednoduché, plné harmonie, optimismu, často popisují dětské hry a zájmy. S úspěchem pracoval s výchovnou stránkou a spojoval ji s přirozenou dětskou touhou po vědění. Jeho verše se vyznačují pravidelným rýmem a jsou velice melodické. Často využíval říkadel, rozpočítadel či drobných popěveků. Podobně jako Josef Václav Sládek se zaměřoval na prostředí dítěti nejbližší, tedy domov (nejčastěji český venkov) a rodinné prostředí. V roce 1891 vydává Josef Kožíšek sbírku *Oku i srdéčku*, dále v roce 1901 sbírku *Chudobky u cest*. Ta obsahuje jednu z nejslavnějších dětských básniček, *Polámal se mraveneček*.

Tvorba těchto tří autorů přesahovala až do začátku 20. století. Žádná z nově psaných sbírek dětské poezie nedosahovala takové kvality. Téměř až do 30. let 20. století ostatní autoři jen upravují a napodobují jejich tvorbu.

Z ostatních básníků jmenujme Františka Serafínského Procházku, který vydal v roce 1905 sbírku *Slunéčka*. Za dalšího básníka, který se věnoval dětské tvorbě, považujeme Antonína Klášterského. Klášterský je autorem několika veršovaných knížek pro děti a mládež. V roce 1909 vydal například sbírku *Z čarovné studánky*.

V těchto letech se občas objevují v poezii pro děti a mládež autoři píšící jinak pro dospělé. Jaroslav Vrchlický zaujal dětského čtenáře zejména svou básní *Jarní romance*, Antonín Sova přírodní lyrikou.

Toto období tedy bylo pro dětskou poezii nepříliš plodné. Blanka Janáčková ho popisuje takto: „Vcelku lze toto období, až na vzácné výjimky, označit jako dobu poznamenanou epigonstvím, autoři básní se nedokázali oprostit od idyličnosti, idealizace, romantiky a nápadné didaktičnosti. Neobjevuje se výrazná osobnost, která by svou poetikou narušila těžkopádnou stylizaci

*a častou improvizací.*²⁴

Před druhou světovou válkou se poezii pro děti a mládež věnují někteří z tvůrců poezie pro dospělé. Jako hlavní představitele můžeme jmenovat Jiřího Wolkeru, Josefa Horu, Františka Branislava nebo Jiřího Mahena. Významnou osobnost, která by se převážně věnovala dětské poezii, však v tomto období nenajdeme.

Velmi výrazným dílem této doby je poetická próza Vítězslava Nezvala *Anička skřítek a Slaměný Hubert*, která vyšla v roce 1936. Tento příběh je postaven na nonsensu a i když se jedná o prózu, je plný říkadel, drobných básniček, rytmů, rýmů, metafor a her se slovy. Snadno v tomto díle můžeme zpozorovat Nezvalův příklon k básnickému směru, který se nazývá poetismus.

2.5 Čítanka

Čítanka je souborem děl nebo jejích částí od jednoho nebo více autorů krásné literatury. Tento soubor je sestaven editorem podle jím zvoleného hlediska. Může se jednat o hledisko tematické, žánrové, personální, teritoriální nebo chronologické. Čítanky bývají často doplněny doprovodnými texty.

S pojmem čítanka se setkáváme především v pedagogice, kde je běžnou učební pomůckou obsahující různorodé literární texty. Základní funkcí čítanky, která je určená dětem do škol, je výchova k literární gramotnosti.²⁵

Čítanky mohou mít různou podobu. Lišit se mohou zařazenými literárními ukázkami, ale i doplňujícími informacemi. Mezi tyto doplňující informace řadíme například úkoly k textům, vysvětlivky, informace o autorovi a díle, recenze, rozborů ukázek atd. V čítankách se také může objevit obrazová příloha, tou jsou především ilustrace a fotografie, které by měly souviset s textem.

2.5.1 Vývoj čítanek

Úroveň čtenářské výchovy byla až do konce 19. století velice slabá. Cílem

²⁴ JANÁČKOVÁ, Blanka. *Přehled vývoje literatury pro děti a mládež*. Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2009 ISBN 8074141462, s. 25.

²⁵ ZÍTKOVÁ, Jitka. Funkce čítanky v primární škole. In *Školní vzdělávací programy (metodický portál)*. Brno: PdF MU, 2006., s. 1.

školní docházky bylo hlavně naučit děti číst a psát. Většina čítanek byla pouze překládána z němčiny a texty, které se v nich objevovaly, byly silně mravoučné. Mezi první české čítanky řadíme antologie Karla Aloise Vinařického, které pomohly formovat původní českou čítankovou tradici.²⁶

Čítanka byla až do počátku 20. století chápána jako pomůcka při výuce čtení, dále měla poskytnout poznatky z vlastivědy a mluvnice. Tyto požadavky se odrážely i ve výběru textů, které byly do těchto učebnic zařazovány.

Situace se změnila až s čítankou Josefa Kožíška a Josefa Tůmy s názvem *Ráno*. Poprvé se zde objevují i jiné než mravoučné a náboženské texty. Pro oba autory byla stěžejní literární kvalita, tedy umělecká hodnota vybraných ukázek. Do čítanky zařazují texty, které plní nejen funkci výchovnou, vzdělávací a náboženskou, ale i zábavnou a estetickou. Na tuto antologii posléze navazují svými čítankami například Josef Sulík, František Pražák, Antonín Sturm, Frank Mužík nebo Josef Kepřta.

Právě dvacátá a třicátá léta dvacátého století přinesla další změny v literatuře pro děti a mládež, tedy i ve vývoji čítanek. Dětský čtenář byl již vědomě veden k aktivnímu zájmu o literaturu. Celkový pohled na čítanku se mění, není již primárně učebnicí, která slouží k nácviku čtení a je obsahuje doplňující texty z vlastivědy a přírodovědy, ale stává se výchozím bodem pro individuální četbu dítěte. Nekvalitní texty jsou kritizovány a hodnota čítanky je především v kvalitě vybraných literárních textů.²⁷

V následující podkapitole se budu věnovat přímo vadám poezie, která byla vydávána v čítankách na konci 19. století. Vycházet budu z článku Antonína Machače *O některých vadách našeho básnictví pro dítky*, který vyšel v roce 1887 v časopise Komenský.

2.5.2 O vadách dětské poezie v čítankách na přelomu 19. a 20. století

V tomto období stále zůstává dětská poezie ve stínu prózy. Například většina teoretických a kritických studií je věnována próze a v čítankách se poezie

²⁶ Tamtéž, s. 2.

²⁷ ZÍTKOVÁ, Jitka. Funkce čítanky v primární škole. In *Školní vzdělávací programy (metodický portál)*. Brno: PdF MU, 2006., s. 2.

objevuje pouze v zanedbatelném množství. Když už je poezie do čítanky zařazena, jedná se především o překlady německých autorů nebo o mravoučné a nábožensky laděné texty.

V roce 1887 vyšel v časopise Komenský článek Antonína Machače s názvem *O některých vadách našeho básnictví pro děti*, autor v něm upozorňuje především na nekvalitní básnické texty, které se objevují právě přímo v čítankách: „*Pozoruhodno jest, jak si v té příčině vede první čítanka školním knihosladem vydána. „Mravoučné“ články její ukazují dětem předně vzory pořádku v životě domácím a ve škole, líčíce v Bohumilku, Bohuslávku a Bětušce všechny ctnosti dětské, jež konečně „Píseň o hodném dítěti“ shrnuje v „ideál“ dítěte „hodného“. Z vlastností mravních, čítanka na prvním místě uvádí poslušnost, přední to, ne-li jedinou ctnost, již dětem za vlastní zásluhu počítati možno, po té soucit s bližním trpícím, arciť dle chápavosti dětské, konečně upřímnost, protivu lži, obyčejného tohoto hříchu dětského.*“²⁸

Ironicky upozorňuje na mnohé nesmyslné básně a uvádí příklady básnických textů, které v čítankách objevují. Například báseň *Ptáček a jeho matička*, která by měla dítě vést k péči o rodiče, autor básně však naprosto opomíjí přírodní zákony, dále bajka *Vařený rak a vrabec*, kdy vrabec dává rozhřešení uvařenému rakovi. Texty jsou podle Antonína Machače do čítanek řazeny naprosto nesmyslně, neodpovídají věku čtenářů, například pochybuje, že moralizující verše básně *Rolník*, přivedou dítě k tomu, aby si oblíbilo pracovitost a příčinlivost.²⁹ Jak sám píše: „*Není tuším dalších dokladů třeba, bychom poznali, že podobné „didaktické básně“ pro malé děti jsou toliko lichými, planými řečmi, do nichž se obmyšleného účinku ani dostati málo nadíti nelze.*“³⁰

Další vadou je podle Antonína Machače přílišná potřeba autorů líčit dětské příběhy v co nejdrastičtějších příhodách, které mají dítě vychovávat na základě odstrašujícího příkladu. Uvádí příklady hochy hrajícího si se sirkami, který svou neopatrností vypálí celou vesnici, mlsného, jenž se otráví, skotačivý se zabije atd.

²⁸ MACHAČ, Antonín. *O některých vadách našeho básnictví pro děti*. Komenský, 1887, roč. 15, č. 22., s. 307.

²⁹ Tamtéž., s. 306.

³⁰ Tamtéž., s. 307.

Tyto příběhy podle něj připomínají malované strašáky.

Dále hodnotí uměleckou a formální úroveň veršů: „*Nepřipadá nám sice na mysl posuzovati aesthetickou hodnotu prostých říkadel dětských měřítkem dramatu neb eposu, zejména nechceme žádati, by každá rýmováčka dětská byla již dovršeným dílem uměleckým, jež vyjadřuje znamenitou ideu básnickou: než vyhledáváme ve příslušné skromnosti jen toho, aby verše mládeži věnované obsahovaly aspoň nějakou rozumnou, poněkud zajímavou myšlenku, tudíž již jakoukoli.*“³¹

Celý tento článek vypovídá o kvalitě většiny básnických textů v tomto období, které se objevují ve školních čítankách. Antonín Machač požaduje nápravu, apeluje na učitele a ostatní činitele, aby počali řadit do čítanek básnické texty, které budou pro děti přínosné.

Tento text mi posloužil jako jeden z výchozích bodů pro praktickou část mé bakalářské práce. Budu se tedy také snažit zaměřit se na problematiku, na kterou autor v článku upozorňuje.

³¹ MACHAČ, Antonín. O některých vadách našeho básnictví pro dítky. *Komenský*, 1887, roč. 15, č. 22., s. 342.

3 POEZIE VE VYBRANÝCH ČÍTANKÁCH V LETECH 1880 AŽ 1939

V druhé části své bakalářské práce jsem se zaměřila na poezii v pěti čítankách z vymezeného období, tedy let 1880 až 1939. Jedná se o tyto čítanky: *Čítanka pro školy obecné* sestavená Janem Šťastným, Janem Lepařem a Josefem Sokolem z roku 1885, *Čítanka pro školy obecné* (Pro čtvrtý a pátý školní rok škol jednotřídních, dílných, dvoutřídních a čtyřtřídních), vydaná v roce 1901 a *Čítanka pro školy obecné* (Pro čtvrtý školní rok škol více třídních), z roku 1913, obě tyto čítanky sestavil Jan Jursa. Jako čtvrtý titul jsem si vybrala čítanku *Květen* od Franka Mužíka, určenou pro druhý školní rok obecných škol a vydanou v roce 1921. Poslední antologií uzavírající tuto část mé bakalářské práce je čítanka z roku 1938 sestavená Josefem Kožíškem a Josefem Tůmou nazvaná *Ráno*. Je sestavena pro žáky obecných škol, konkrétně pro druhý a třetí školní rok. Tato čítanka je zajímavá nejen po stránce obsahové, ale i po stránce výtvarné. Objevují se v ní obrázky od předních českých malířů, jakými byli Mikoláš Aleš, Richard Lauda, Rudolf Mates nebo Max Švabinský.

Pracovala jsem především s antologiemi určenými pro 4. ročník obecných škol, ale také s čítankami, jež byly určeny pro 2. a 3. školní rok. U každé ze zkoumaných čítanek jsem nejdříve studovala poměr poezie a prózy, následně druh poezie v ní se vyskytující a dále pak uměleckou a jazykovou hodnotu básnických textů.

3.1 *Čítanka pro školy obecné Jana Šťastného, Jana Lepaře a Josefe Sokola z roku 1885*

První čítanka, kterou jsem si pro svou práci vybrala, byla *Čítanka pro školy obecné* (vydání osmidílné.), Díl IV. sestavená Janem Šťastným, Janem Lepařem a Josefem Sokolem. Vyšla v roce 1885. Jedná se o nezměněný otisk z roku 1878. Tato antologie má 185 stran a je rozdělena čtyřmi oddíly. První oddíl se jmenuje *Čtení vzdělávací*, druhý *Čtení zeměpisné*, třetí *Čtení dějepisné* a čtvrtý *Čtení o věcech přírodních*.

3.1.1 Čtení vzdělávací

První část má 48 stran, na nichž je celkem 53 textů. Z toho 24 textů tvoří

poezie, zbytek, tedy 29 textů, próza. Podíl prózy a poezie považuji v tomto oddíle za rovnoměrně vyvážený.

Hned úvodním textem celé čítanky je nábožensky laděná báseň s názvem *Světa Pán* od Františka Douchy, dalším textem je pak *Modlitba Páně* od Jana Jindřicha Marka. Z poezie zde dále nalezneme *První řadu přísloví*, *Druhou řadu přísloví*, báseň F. Douchy *Udice*, báseň Řepa Ignáce Krasického, dále pak básničku *Zlomený roh*, bajku *Holubice a straka* od Františka Douchy, další bajku Františka Jaromíra Rubeše *Vrabec a kůň*, skladbu *Vlk a pes* od Pavla Jehličky, nábožensky laděnou báseň *Našel jsem to: Pán Bůh na mne vzpomněl*, jejímž autorem je opět František Doucha, báseň Antonína Jaroslava Puchmajera *Příchod jara*, báseň *Zelené ptactvo* od Jana Koláře, Čelakovského báseň *Radost a žalost*, báseň ze sbírky *Kytice* Karla Jaromíra Erbena *Mateřídouška*, báseň *Čekanka* od Pavla Jehličky, *Pochod žákův* od Jana Vlka, báseň *Louka* od Aloise Kosiny, Douchovu báseň *Z domu otcovského*, rozsáhlejší skladbu *Stařeček hospodář* od Pavla Jehličky, píseň z národního fondu literatury *Osiřelá*, *Otázky* Karla Vinařického, báseň *Sucho* Pavla Jehličky, *Dobré s krásným* od Boleslava Jablonského a *Píseň při obžínkách* Jana Jindřicha Marka. Součástí tohoto oddílu jsou také hádanky tvořící odkaz k lidové slovesnosti.

3.1.2 Čtení zeměpisné

V tomto oddíle je na 34 textů, z toho pouze tři jsou věnovány poezii. Tento oddíl má rozsah 55 stran. Hned v úvodu této části je báseň *Naše říše*, dále báseň *Kde je můj kraj?* od Františka Kamenického a v závěru pak báseň *Jsem Moravan* od Václava Novotného.

3.1.3 Čtení dějepisné

Oddíl pojmenovaný *Čtení dějepisné* čítá 26 textů. V pěti případech se jedná o poezii. Tato část obsahuje celkem 36 stran.

V úvodu je zařazena báseň z roku 1197 s názvem *Svorný Václav*. Další poezii v tomto oddílu tvoří *Staroměstská věž* Františka Břetislava Trojana, báseň *Malá dobrodějka*, rozsáhlá báseň *Vnuk a děd*, kterou napsal Václav Šulc a Havelkova báseň *Rakouské vojsko*.

3.1.4 Čtení o věcech přírodních

Poslední oddíl má 46 stran, obsahuje 30 textů a z toho pouhé tři jsou texty básnickými.

Jedná se o básně *Tré květinek* a *Olše a bříza*, které patří do fondu národní literatury.

Celá čítanka je pak uzavřena *Rakouskou národní hymnou*.

3.1.5 Hodnocení

Tato čítanka vychází z tradic české čítankové tvorby konce 19. století. Texty ve všech oddílech rozvíjejí zejména poznání a čtenářské dovednosti, dále je kladen důraz na mravouku a náboženství objevující se převážně v prvním oddílu. V první části jsou poezie a próza vyváženy. Stejně tak je vyvážen poměr poezie umělé a folklórní, která je zastoupena řadou přísloví, pořekadel, hádanek a písní. Velký prostor je zde dán poezii Františka Douchy, která je výrazně nábožensky a didakticky laděná. Množství jeho básní v této čítance tedy potvrzují slova kritiky, která měla proti textům této povahy výhrady.

Autoři této čítanky zařadili i několik bajek. Například ale bajka *Vrabec a kůň*, kterou napsal František Jaromír Rubeš, je naprostým prototypem veršů, které mají vychovávat zastrašováním, bajka končí smrtí neposlušného vrabce.

V první části čítanky se objevuje velké množství básnických textů s náboženskou tematikou, autorem je nejen Františkem Douchou, ale i Jan Jindřich Marek. Katechetická poezie je zde zastoupena modlitbami a veršovanými, biblí inspirovanými, příběhy, jako je například báseň *Našel jsem to: Pán Bůh na mne vzpomněl*.

Pozitivně hodnotím zařazení ukázek tvorby básníků jako je Jan Neruda, František Ladislav Čelakovský, Karel Jaromír Erben nebo Antonín Jaroslav Puchmajer, které však spíše řadíme mezi autory poezie pro dospělé čtenáře. Přesto se ukázky jejich díla skrze tuto čítanku dostaly ke čtenáři dětskému. Avšak například balada Karla Jaromíra Erbena *Mateřídouška* není uvedena v plném rozsahu, ta část básně (čtvrtá, pátá a šestá sloka), jež má vlasteneckou povahu, v čítance chybí. Hned pod ukázkou z balady *Mateřídouška*, byla zařazena báseň

Čekanka od Pavla Jehličky. Pro představu uvádím úryvky těchto básní:

Mateřídouška

*„Zemřela matka a do hrobu dána,
sirotky po ní zůstaly,
i přicházely každíčkého rána
a matičku svou hledaly.
I zželelo se matce milých dítek,
duše její se vrátila,
a vtělila se v drobnolistý kvítek,
jímž mohylu svou pokryla.
Poznaly dítky matičku po dechu,
poznaly ji a plesaly,
a prostý kvítek, v němž majíc útěchu,
mateřídouškou nazvaly.“³²*

Čekanka

*„Umřela Lidce matinka -
na hrob si sedla chudinka.
Plakala, hořce plakala,
na matku stále čekala:
„Matinko moje, probud' se,
ať se veselí mé srdce.
Matinko moje, tys v hrobě,
mně se tak stýská po tobě!“³³*

³² ERBEN, Karel Jaromír. *Mateřídouška*. In. LEPAŘ, Jan; SOKOL, Jan; ŠŤASTNÝ, Jan. *Čítanka pro školy obecné* (vydání osmidílné), Díl IV., V Praze: Císařský královský školní knihosklad, 1885., s. 27.

³³ JEHLIČKA, Pavel. *Čekanka*, In. LEPAŘ, Jan; SOKOL, Jan; ŠŤASTNÝ, Jan. *Čítanka pro školy obecné* (vydání osmidílné), Díl IV., V Praze: Císařský královský školní knihosklad, 1885., s. 27.

Mezi básní Erbenovou a Jehličkovou je zřetelná paralela. Obě básně se týkají ztráty matky a následnému truchlení dítěti, autoři také básně pojmenovali po květinách. Hlavním rozdílem je celkové vyznění básní. Erbenovy verše, i přes nejtěžší ztrátu, která může dítě postihnout, dávají naději. Oproti tomu verše Jedličkovy končí smrtí děvčátka, které až příliš truchlilo, a proto zemřelo. *Čekanka* v názvu tedy odkazuje k čekání na smrt. Právě tyto dva básnické texty nám ukazují, jak velký rozdíl byl mezi autory, jejichž poezie byla do čítanek zařazována. Karel Jaromír Erben je spisovatelem, který většinu svého života zasvětil literatuře, sbírání lidové slovesnosti a je dodnes považován za jednoho z největších básníků našeho národa. Oproti tomu Pavel Jehlička byl především pedagogem, jenž ve svých textech zůstával věrný tradiční literatuře psané učiteli, tedy literatuře, kde převažovala výchovná a vzdělávací funkce.³⁴ Autoři, kteří tvořili intencionální literaturu, byli převážně učitelé a jejich díla většinou nedosahovala kvalit jako díla těch, jež tvořili pro dospělé čtenáře. Na literaturu pro děti a mládež stále nebyly kladeny nároky, opravdu měla mít především výchovnou, vzdělávací a náboženskou funkci. Až na konci 70. let 19. století se začíná v Čechách objevovat ostřejší kritika takového vnímání dětské literatury a nejen odborná veřejnost žádá nápravu.

V dalších třech oddílech se počet básnických textů výrazně snižuje, což vychází z celkové povahy zbývajících částí, které jsou primárně zaměřeny na vlastivědné a přírodopisné poznatky.

Jazyková úroveň básnických textů je podle mého názoru nevyvážená. Objevují se texty básníku, jako je Karel Jaromír Erben nebo František Ladislav Čelakovský, jejichž básně jsou po jazykové stránce dokonale propracované, Oproti tomu básně Františka Douchy, Jana Jindřicha Marka nebo Pavla Jehličky mi přijdou primárně zaměřeny na výchovný nebo náboženský obsah.

V básních se objevuje především pravidelný verš, který je, podle mého názoru, vhodný pro věkovou skupinu dětí, kterým je antologie určena.

Čítanka pro školy obecné z roku 1881 byla první, s níž jsem měla možnost pracovat. Poezie, jež se v ní objevuje, odpovídá až na pár světlých výjimek

³⁴ KRYŠPÍN, Vojtěch. *Obraz činnosti literární učitelstva československého za posledních 100 let*. Praha: M. Knapp, 1885., s. 422.

básnickým textům, které byly mnohými pro svůj didaktický a náboženský obsah kritizovány. I lidová poezie, jež se v čítance objevuje, má převážně funkci náboženskou a výchovnou, jmenujme například několik řad *Příslaví o Bohu*.

Tuto antologii bych tedy hodnotila jako typického zástupce čítankové tvorby tohoto období. Polehčující okolností je snad jen fakt, že autoři, kteří jsou považováni za hlavní představitele dětské poezie (Josef Václav Sládek, Josef Kožíšek atd.), začínají pro děti tvořit převážně až po vydání této čítanky.

3.2 Čítanka pro školy obecné, Díl II. vydání trojdílného, pro čtvrtý a pátý školní rok škol jednotřídních, dvoutřídních a čtyřtřídních Jana Jursy z roku 1901

Tato čítanka vyšla v roce 1901 v Praze. Za pomoci čítankové komise ji sestavil Jan Jursa. Čítanka je rozdělena do pěti oddílů. Čtvrtý z nich, oddíl Domov a vlast obsahuje ještě dvě podkapitoly. První oddíl čítanky má název *Bůh. Škola. Člověk.*, druhý *Doma. Na dvoře. V zahradě.*, třetí *Na poli. U vody. V horách.*, čtvrtý *Domov a vlast*, ten je dále rozdělen na Zeměpis a Dějepis, pátý oddíl nese název *Svět a Roční doby*. V závěru se také, jako v předešlé čítance, objevuje *Národní hymna*. Tato antologie má rozsah 245 stran.

3.2.1 Bůh. Škola. Člověk.

Tento oddíl má 41 stran a obsahuje celkem 46 textů, z nichž 18 textů je básnické povahy.

Úvodním textem celé čítanky je báseň (modlitba) *Bůh* od Xavera Dvořáka, hned na další straně jsou *Příslaví o Pánu Bohu*. Dalšími texty poezie jsou *Příslaví o učení*, báseň *Rodiče* od Adolfa Heyduka, na tu navazují *Příslaví o rodičích*, báseň Jana Nerudy *Matičce*, národní báseň *Sirotek*, Erbenova *Mateřídouška*, báseň Karla Rase *Babička*, dále *Příslaví o hospodárnosti*, Rasova báseň *Před spánkem*, báseň *První hřích a pokuta*, která je z národního fondu české literatury, *Příslaví o práci*, báseň Josefa Václava Sládka *Zvony nedělní*, opět nábožensky laděná báseň Xavera Dvořáka *Sv. Petr pasákem*, folklórní *Nocleh Panny Marie*, báseň Josefa Václava Sládka *Sedlák Jíra*, *Příslaví o příčinlivosti*, *Příslaví o obcování s lidmi*, *Příslaví o řeči* a dále je oddíl obohacen o několik

hádanek.

3.2.2 Doma. Na dvoře. V zahradě.

Část pojmenovaná *Doma. Na dvoře. V zahradě* má rozsah 37 stran. Nalezneme v ní 28 textů, z nichž sedm je věnováno poezii.

Úvodní poezií, která se v tomto oddílu nachází, jsou tři hádanky, dále je zde báseň Karla Aloise Vinařického *Hodiny*, báseň *Vlaštovčí hnízdo* od Josefa Václava Sládka, báseň *Vrabec a kůň* Františka Douchy, opět dvě hádanky a celý tento oddíl pak uzavírá krátká básnička Karla Václava Raise *Slunečnice*.

3.2.3 Na poli. U vody. V horách.

V této části nalezneme na 33 stranách 26 literárních textů. Sedm z nich je básnické povahy.

Ve všech případech, jak již napovídá název celého oddílu, se jedná o verše s přírodní tematikou. První básní je *Straka lakomá* od Josefa Chmely, následuje národní *Křepelka*, dále báseň *Ptáčata* od Josefa Václava Sládka, jako čtvrtý básnický text je uvedena folklórní veršovaná *Divoká kachna*, *Žába a vodní myš* je pak veršovaná bajkou od Josefa Chmely, tvorba Františka Ladislava Čelakovského je zde zastoupena *Modlitbou českého rolníka*, poslední básní je pak *Žito, žitko zelené!* Josefa Václava Sládka.

3.2.4 Domov a vlast

Další oddíl autor pojmenoval *Domov a vlast*. Jako jediný je ještě rozdělený do dvou podkapitol a to *Zeměpis* a *Dějepis*.

Jedná se o oddíl nejrozsáhlejší. Na 64 stranách je seřazeno 56 textů. V podkapitole *Zeměpis* se nachází osm básnických textů, v podkapitole *Dějepis* pak pouze čtyři.

První básní je *Domov* od Josefa Václava Sládka. V tomto oddíle jsou pak ještě od tohoto autora básně *Čeští hoši* a *Jsem Čech*. Tvorba Karla Václava Raise je zde také zastoupena třemi básnickými texty, a to básněmi *Cestička k domovu*, *Vesničané* a *Dudák*. Z fondu národní literatury zařadil Jan Jursa do této části básně *Jsem Moravan a Slezskou hymnu*.

Do podkapitoly Dějepis byla zařazena staročeská píseň *Hospodine, pomiluj ny!*, píseň *Sv. Václav*, dále báseň od Xavera Dvořáka *Sv. Prokop* a píseň *Kde domov můj?*.

3.2.5 Svět. Roční doby.

Na 44 stranách tohoto oddílu se nachází 41 textů, 15 z nich je básnických.

Prvním veršovaným textem tohoto oddílu jsou pranostiky, které autor pojmenoval *Z dědečkova kalendáře*. Celkem se v tomto oddíle objevují ještě dvakrát, vždy se jedná o přibližně deset českých pranostik. Dále je zde báseň *Vlaštovkám na odletu*, kterou napsal Jan Karásek, národní slovenská píseň z Moravy *Bude zima, bude mráz*, úryvek z balady Karla Jaromíra Erbena *Štědrý večer*, několik hádanek, báseň *Můra* od Jaroslava Langera, národní *Jarní písně* a báseň *Májový déšť* od Josefa Václava Sládka. Celou čítanku uzavírá *Národní hymna*.

3.2.6 Hodnocení

Tato čítanka Jana Jursy stále zachovává oddílové členění, které je zaměřeno na výchovné a vzdělávací čtení. Objevují se však již první náznaky odklonu od doposud vydávaných čítanek, Jan Jursa se snaží zařazovat méně mravoučných a náboženských textů, stále však tento druh literatury v čítance nalezneme. Například silně didaktizující tvorba Františka Douchy je zde zastoupena pouze jedním textem.

Větší prostor již Jursa nechává tvorbě Josefa Václava Sládka a Karla Václava Raise, jejichž básně splňují veškeré estetické požadavky. Básně jsou určeny přímo dětskému čtenáři a zohledňují jeho potřeby a mentální kompetence. Jejich básnický jazyk je bohatý a hravý. Obsahově se verše týkají převážně přírody, rodiny a venkova. Jedná se o témata, která jsou dětem velice blízká, volba vychází ze znalostí způsobu života dětí a jejich každodenních zkušeností.

Několik básní je věnováno přímo rodinným příslušníkům, protože právě s nimi je dítě od útlého věku v každodenním kontaktu. Takto tematicky zaměřené verše se v čítance předchozí vůbec neobjevovaly. Zařazena byla báseň *Rodiče* Adolfa Heyduka, *Matičce* Jana Nerudy a *Babička* Karla Václava Raise.

Texty v této antologii jsou již všeobecně na vyšší umělecké úrovni, než v čítance předchozí a nachází se zde také menší množství básní s náboženskou tematikou, což hodnotím jako pozitivum. Náboženská poezie je zde zastoupena básní *Bůh* od Xavera Dvořáka a řadou *Příslloví o Pánu Bohu*.

Také lidové slovesnosti zde byl dán větší prostor, a to především v hádankách, jež jsou součástí každého oddílu. Hádanky patří nejen do zlatého fondu národnímu literatury, ale rozvíjejí myšlení a představivost čtenářů. Dále se objevují pořekadla, přísloví, písně a pranostiky. Naprostá většina přísloví je však pouze výchovných. Příslloví sice mají předávat lidskou zkušenost a moudrost, ale podle mého názoru, by měla plnit i funkci zábavnou, což u přísloví, která zařadil Jan Jursa, postrádám. Některá na mě dokonce působí, že byla uměle vytvořena pro potřeby čítanky. Jedná se zejména o přísloví, jež jsou věnována příčinlivosti, hospodárnosti, práci a obcování s lidmi. Pro příklad bych uvedla tři přísloví o příčinlivosti: „6. *Hloupý všecko skoupí*. 7. *Kdo chce spořít, od úst musí začít*. 8. *Šetrnost, jistý výdělek*.“³⁵

Jursa také zařazuje více vlasteneckých textů, jako například báseň *Čeští hoši* od Josefa Václava Sládka nebo báseň *Cestička k domovu* od Karla Václava Raise. Jako zajímavé shledávám zařazení budoucí české hymny *Kde domov můj?*. Domnívám se, že v této čítance se objevují první pokusy o odklonění od tradičního vnímání čítanky, která byla doposud pojata jako čítací kniha, v níž se shromažďují pouze poznatky z jiných předmětů.

Jazyk je opět dobře srozumitelný, nejčastěji jsou zařazovány básnické texty tvořené pravidelným veršem a střídavým rýmem.

Stále však chybí texty zahraničních autorů. Čítanka je sestavena pouze z textů vycházejících z našeho prostředí. Podle mého názoru by však měly být zařazeny i překlady textů cizích, například z ostatních slovanských jazyků. Dítě se tak pomocí literatury seznamuje s jiným kulturním prostředím

³⁵ Příslloví o příčinlivosti. In JURSA, Jan. *Čítanka pro školy obecné*, Díl II. Vydání trojdílného, pro čtvrtý a pátý školní rok škol jednotřídních, dvoutřídních a čtyřtřídních, V Praze: Císařský královský knihosklad, 1901., s. 55.

Koncept této čítanky na mě již působí promyšleněji, stále se však drží některých konzervativních kritérií, která čítanky tvořila v 19. století, zejména pak je oddílové členění a i tato antologie má primárně funkci vzdělávací.

3.3 Čítanka pro školy obecné, Díl III. Vydání pětidílného s dvěma mapkami. Pro čtvrtý školní rok škol víceřídnicích Jana Jursy z roku 1914

Tato čítanka vyšla v roce 1914 v Praze jako otisk vydání z roku 1913. Za pomoci čítankové komise ji sestavil Jan Jursa. Tato antologie má 244 stran a je členěna do tří oddílů, z nichž první Jursa pojmenoval *Bůh a lidé – Čtení výchovné*, druhý oddíl *Domov a vlast* je rozdělen ještě na části *Zeměpis* a *Dějepis* a třetí z oddílů *Příroda a svět* se dělí dále na části *Přírodopis* a *výroba*, *Přírodopis* a *Svět a roční doby*.

3.3.1 Bůh a lidé – Čtení výchovné

První oddíl čítanky má 62 stránek, na kterých je dohromady seřazeno 57 textů. Veršovaných textů je zde 21.

Celou čítanku otevírá báseň Josefa Václava Sládka *Modlitba*. Dalšími Sládkovými básněmi zařazenými do tohoto oddílu jsou *Zvony nedělní* a *Sedlák Jíra*. Karel Václava Rais je zde prezentován básněmi *Před spánkem*, *Babička* a *Chudá matka*. Dále se zde nachází báseň Karla Nerudy *Zacelené rány*, báseň Karla Jaromíra Erbena *Mateřídouška*, báseň Adolfa Heyduka *Rodiče*, národní báseň *Sirotek*, báseň Antonína Klášterského *Stará jabloň*, krátká básnička *Sněženky* od Svatopluka Čecha, báseň *Holubice a straka*, jejímž autorem je Josef Chmela, *Vrána a liška*, což je báseň od Antonína Puchmajera, veršovaný příběh *Na silnici* od Josefa Kaluse, báseň Františka Rubeše *Vrabec a kůň* a báseň *Všechněm nelze vyhověti*, kterou napsal Jan Nečes. Oddíl uzavírá báseň Františka Ladislava Čelakovského *Pocestný*.

3.3.2 Domov a vlast

Druhý oddíl této Jursovy čítanky má 46 stran, celkem čítá 23 textů, z toho pět textů je básnické povahy.

Na prvních stránkách se objevuje báseň *Domov* od Josefa Václava Sládka,

dále hádanky vycházející z lidové slovesnosti, píseň *Kde domov můj*, báseň Vítězslava Hálka *Naše vlast* a staročeská píseň *Hospodine, pomiluj ny!*

3.3.3 Příroda a svět

Poslední oddíl má 63 stran. Z celkového počtu 64 textů se ve dvanácti případech jedná o texty veršované.

V této části nalezneme báseň Jana Nerudy *Stará vrba*, hádanky, báseň *Hvězdy* od Josefa Sládka, pranostiky pojmenované *Z dědečkova kalendáře*, jež se zde objevují celkem dvakrát, úryvek z balady *Štědrý večer* od Karla Jaromíra Erbena, báseň *Přilítlo jaro* od Vítězslava Hálka, veršovanou povídku od Jaroslava Vrchlického nazvanou *Jarní povídka*, báseň Josefa Václava Sládka *Letní večer* a celou čítanku opět uzavírá *Rakouská národní hymna*.

3.3.4 Hodnocení

Tato čítanka, která byla vydaná v roce 1914, pro mě byla zklamáním. Jursova čítanková tvorba se podle mého názoru za více jak deset let nikam neposunula. K dispozici měl již větší množství kritik a studií, z kterých mohl při zpracovávání této antologie vycházet. Opět je tematicky zachováno oddílového řazení, jen jsou pozměněny názvy těchto částí.

V této antologii poezii věnováno méně prostoru než v Jursově čítance předchozí. Opět zde má velké zastoupení poezie Sládkova a Raisova, básně se ale opakují, mnohé z nich byly již v čítance z roku 1901. V textech poezie je ztenčena složka lidové slovesnosti. Nalezneme zde sice větší množství hádanek a pranostik, ale objevuje se méně písňových textů a národních veršovánek. Stále převažují náboženské a výchovné verše. Pro příklad bych uvedla báseň Josefa Kaluse *Na silnici*:

„Muž a žena, hromádky dvě skalí
Tepajíce, chleba dobývali.
Proudy potu po skráních jim tekly –
zvoní poledne, hned oba kleli.
Zdvihli ruce ku modlitbě spiaté,

pohlíželi ku obloze zlaté.
Dí pak žena: „Hlad mám nevýslovný,“
Rychle uchopila uzlík skrovný.
Z uzlu brambory se kutálely
v slupce, jedli, vodu připíjeli,
až nezbylo jediného ani.
Pak se pustili zas do tepání.
Tu se děvčátko k ním přikolíbá,
Školačka, jich tvrdé ruce líbá.
Matka krajíc chleba vyndá pro ní.
„Jak je chutný, maminko, jak voní!“
„Ba, že voní!“ rodičové děli,
A oběma koutky úst se chvěly.
Sklonili se ku hromádce skalí,
v potu tváři chleba dobývali.“³⁶

Jursa do této čítanky zařadil i básnické texty, které se objevují v antologii Jana Šťastného, Josefa Lepaře a Josefa Sokola, jedná se například o báseň *Sirotek*.

Jako pozitivní krok vidím zařazení nových autorů, a to Jaroslava Vrchlického a Vítězslava Háška, kteří patří k významným českým básníkům.

Tuto antologii hodnotím jako průměrnou, svým obsahem se blíží až čítance z roku 1885. Podle mého názoru by obsah této čítanky a výběr textů měl více vycházet z požadavků kritiky literatury pro děti a mládež, jelikož od prvních kritických studií a článku na toto téma uplynulo více než dvacet let. Roku 1913 také začíná vycházet významný časopis *Úhor*, který se primárně zabývá teorií a kritikou literatury pro děti a mládež, články v něm uveřejněné, mohly být také při výběru textů do této antologie.

Také bych v čítance hledala více básnických textů vlasteneckých, ty jsou

³⁶ KALUS, Josef. *Na silnici*. In. JURSA, Jan. *Čítanka pro školy obecné: pro čtvrtý školní rok škol víceletých*. Díl III. vydání pětidílné. V Praze: Císařský královský školní knihosklad, 1914., s. 34.

však zastoupeny pouze písní *Kde domov můj?* a básní *Má vlast*.

Tato čítanka je stále víceméně knihou vzdělávací a pomůckou k nácvičce četby. Objevuje se jen nepatrné množství umělecky hodnotné poezie, okleštěná je, oproti čítance předchozí, i složka folklórní, kterou kritika vyzdvihovala a hledala v ní inspiraci. Jan Jursa se stále drží koncepce tradiční čítanky z konce 19. století, nepřináší nic nového a opakuje se.

3.4 Květen. Čítanka pro školy obecné. Díl I. pro druhý školní rok Franka Mužíka z roku 1922

Čítanka *Květen* Franka Mužíka vyšla v roce 1922 ve Státním nakladatelství v Praze. Tato antologie má 157 stran a je obohacena obrázky od Mikoláše Alše, Josefa Mánesa, Adolfa Kašpara a Ludvíka Richtera. Ilustrace jsou významnou změnou, v předchozích čítankách naprosto chyběly. Pod texty jsou obrázky, které dotváří celkový dojem. Například Jaroslav Pecháček se v roce 1940 vyjádřil, že ilustrace má na vývoj dětského čtenáře stejný vliv jako četba.³⁷

Čítanka je rozdělena do čtyř částí, které nejsou nijak pojmenovány. Texty však nejsou řazeny bez rozmyslu. První část odkazuje k člověku a škole, druhá část se týká rodiny a rodinných vztahů, třetí počasí a ročních období, ve čtvrté se pak objevují texty o zvířatech. Mezi texty prozaickými nalezneme medailonky týkající se významných osobností českých dějin, jako je Jan Hus, Jan Žižka nebo Jan Amos Komenský.

Jelikož se jedná o čítanku určenou pro druhý školní rok, zvolil autor větší písmo a texty jsou v čítance také o něco kratší, jsou tedy přizpůsobeny čtenářským dovednostem dětí.

3.4.1 Část první

První část Mužíkovy čítanky má 29 stránek. Nalezneme v ní 21 textů, plus šest textů vytvořených dětmi, jež autor umístil na konec celého oddílu.

V tomto oddíle je poezie zastoupena především lidovou slovesností. Jedná se o pět kratších textů. Prvním básnickým textem jsou národní říkadla, která autor

³⁷ TICHÝ, Jaroslav, ed. a TENČÍK, František, ed. *Umění, předsudky, kritika: soubor úvah a výroků o dětské literatuře*. Praha: SNDK, 1967., s. 77.

pojmenoval *Kdo to přečte?*, dále je zde další *Řada říkadel*, Hádanka *Co to je?* a zařazena je v té době již i národní hymna *Kde domov můj?*. Posledním veršovaným textem jsou opět říkadla, která autor pojmenoval *Matčiny písničky*, takto pojmenovaný oddíl říkadel se objevují ve všech částech této čítanky.

3.4.2 Část druhá

Tato část má 36 stránek, na kterých je 26 textů. Na posledních stránkách oddílu jsou opět texty napsané dětmi. S texty básnickými se setkáváme v této části čítanky ve dvanácti případech.

První veršovanou skladbou je *Píseň dětská* od Františka Ladislava Čelakovského. Dále je zde uvedena moravská píseň *Povzdech*, básnička Josefa Sládka *Pyšný macek*, dále pak *Kolébavky*, jež napsali Božena Němcová, František Bartoš a Svatopluk Čech, hádanka *Hádej, hádej, hadači*, národní veršovánka *Co rádi jídáme*, ze sbírky Františka Bartoše úryvek z básně *Osiřelo dítě*, básnička *Saně* od Josefa Václava Sládka a z fondu národní literatury *Vánoční písně* a říkadla *Matčiny písničky*.

3.4.3 Část třetí

Třetí část Mužíkovy čítanky má 33 stran a na nich seřazeno 25 textů. Jedenáct z nich je veršovaných. I tuto část čítanky opět uzavírají texty, jejichž autory byly děti.

Tato část obsahuje nejvíce folklórní poezie. Hned na úvod zařadil Frank Mužík kratičké verše nazvané *Jarní popěvek*, dále je zde lidová tvorba zastoupena básničkami *Zima minula*, a *Radujme se, veselme se*, písní *Tráva potěšení*, rozpočítadly, básničkou *Jak ptáci pějí* a říkadly *Matčiny písničky*.

Z poezie umělé zde nalezneme báseň *Sluníčko* od Josefa Václava Sládka, báseň *Holubička*, kterou napsal Vojta Beneš a básničku Josefa Kaluse *Chudý tkadlec*.

3.4.4 Čtvrtá část

Čtvrtá část má 42 stránek. Na nich se nachází 29 textů. Z toho osm textů je básnických.

Úvodním textem této části je národní písnička *Hřej, sluníčko, hřej*, dále pokračuje veršovánkou *Husy v žitě*, na dalších stranách nalezneme veršovaný text Boženy Němcové *Pastýřské písně*, báseň Josefa Václava Sládka *Letní slunko*, folklórní *Říkadla* a *Kačena divoká* a úryvek veršovaného textu Karla Jaromíra Erbena *Zajíček*. Čtvrtou část čítanky uzavírají *Matčiny písničky* objevující se ve všech oddílech.

3.4.5 Hodnocení

Čítanka Franka Mužíka je podle mého názoru velice dobře zpracovaná. Poezie a próza jsou zastoupeny vyváženě. Povaha básnických textů je různorodá a poezie je uzpůsobená čtenářským požadavkům dětí. Nad texty umělé poezie převažují texty folklórní povahy. Vychází vstříc požadavkům soudobé kritiky volající po návratu folklóru. Tyto texty lidové slovesnosti nejčastěji vycházejí ze sbírek Františka Bartoše a Františka Sušila, kteří byli významnými sběrateli folklórní lidové tvorby.

Texty zařazené do čítanky *Květen* již výrazně působí na další literární rozvoj dětských čtenářů. Autor se dětem snaží pomocí vybraných ukázek představit kvalitní české autory, a to nejen autory poezie, ale i prózy. Jak jsem již popsala výše, v této antologii se setkáme s básníky, jako je například Karel Jaromír Erben, Božena Němcová, František Ladislav Čelakovský, Karel Václav Rais nebo Josef Kožíšek.

Jazyk vybraných básnických textů je jednoduchý a srozumitelný, opět se zde nejčastěji objevuje pravidelný verš a střídavý rým typický pro dětskou poezii.

Po obsahové stránce jsou verše velice rozmanité. Jsou zařazeny texty o krajině, domově, vlasti, rodičích, přírodě, zvířatech a dětských hrách. Pro příklad bych uvedla básničku Josefa Václava Sládka, *Pyšný macek*:

„*Macek lezl ze vrátek,
roztrhal si kabátek,
máma mu ho vyspravila,
chodil zas jak ve svátek.*“

*Macek, macek ušatý
kožich má až na paty,
pyšně sobě vykračuje
mezi všemi koťaty.
Macku, Macku, Macíčku,
vzhůru nosíš hlavičku,
však bys ty si jinak chodil,
kdybys neměl matičku!*³⁸

V těchto Sládkových verších již nenajdeme žádné stopy po moralizování, báseň je snadno zapamatovatelná, zábavná a rytmická. Toto je charakteristické i pro ostatní zařazené verše.

V čítance Květen se již nesetkáváme v tak velké míře se čtením vzdělávacím, neobjevuje se v ní ani příliš básnických textů didaktizující povahy. Autor se soustředí především na estetickou hodnotu textů.

Ve své době tato čítanka nebyla přijata úplně bez kritiky. Některými „tradicionalisty“ byla odsouzena právě kvůli chybějící složce vzdělávací, jež byla do té doby nedílnou součástí všech školních čítanek.³⁹

3.5 Ráno. Čítanka pro české školy národní. Díl druhý. Pro 2. a 3. školní rok Josefa Kožíška a Josefa Tůmy z roku 1938

Čítanka Ráno vyšla v roce 1938 a pro školní výuku ji sestavili Josef Kožíšek a Josef Tůma. Vyšla v Praze Nákladem České grafické unie a.s. Texty jsou doprovázeny obrázky Mikoláše Alše, Richarda Laudy, Rudolfa Matese a Maxe Švabinského.

Čítanka má celkově 217 stran a je rozdělena na oddíly nesoucí názvy *Z domova, Podzim, Zima, Jaro a Léto*.

³⁸ SLÁDEK, Josef Václav. *Pyšný macek*. In. MUŽÍK, Frank. *Květen. Čítanka pro školy obecné*. Díl I. pro druhý školní rok, V Praze: Státní nakladatelství, 1922., s. 22.

³⁹ ŘEŘICHOVÁ, Vlasta. *Alternativní cesty ke čtenářství* / Vlasta Řeřichová - Masarykova univerzita, Olomouc: [s.n.], 1992., s. 71.

3.5.1 Z domova

První část čítanky Josefa Kožíška a Josefa Tůmy má 48 stran obsahujících 54 literárních textů, z nichž 25 je veršovaných.

Největší zastoupení zde mají básnické texty Josefa Kožíška. Jsou to básně *U matky, Matce k svátku, Otcí, Otcí k svátku, Mlín, Malá mlynářka a Slováček*. Dále se zde objevují básně Josefa Václava Sládka *Modrá očka a Jsem Čech!*. Karel Václava Rais je zde prezentován básničkou *Tatíčku můj*, Jan Neruda pak básní *Matičce*. Dále se objevují veršované texty vycházející z lidové slovesnosti, a to báseň *Sirotek, Na stokrát děkuju, Povídám, povídám, pohádku, Sestra, Zdálo se mně, zdálo, Tatíčku starý náš, Ukolébavka a Cestička do školy*.

3.5.2 Podzim

Tento oddíl má 37 stran, na nichž je 48 textů. Z toho 14 textů je věnovaných poezii.

Josef Kožíšek zde má opět největší zastoupení. Do tohoto oddílu byly zařazeny jeho básničky vztahující se k podzimu. Z autorů umělé poezie se zde setkáváme už jen s Vojtou Benešem a jeho básní *Helka*.

Z folklórní poezie jsou zde zařazeny texty *Velká rosa, Kačena divoká, U ohníčku, Pasáček, Pasácká, Pasáci, V stodole, Jablíčka, Křepelenka a Krátké cestování*.

3.5.3 Zima

Oddíl *Zima* má 35 stran a obsahuje 32 textů, z nichž je 14 básnických.

Prvním textem celého oddílu je báseň Boženy Němcové *První sních*. Josef Kožíšek ze své tvorby zařadil báseň *V zimě*. Dále jsou zde básně *Hvězda vítr* od Františka Serafínského Procházky, *Zimní* od Vojty Beneše, *První mráz* od Irmy Geisslové, *Říkadlo* od Anny Koděrové a *Strašidlo* od Josefa Sládka.

Folklórní verše nalezneme v písničce *Běžela liška*, dále ve veršovánkách *Saně, Ježek a liška a Koleda* a poezii v tomto oddíle uzavírá slovenská národní veršovánka *Zamrzlá studánka*.

3.5.4 Jaro

Tento oddíl o 43 stranách čítá celkem 47 textů, z nich veršovaných je 21.

První básnickým textem tohoto oddílu je báseň Adolfa Heyduka *Česká pole*, dále tu najdeme básně Karla Václava Raise *Otčina*, *Česká země* a *Jarní*. Josef Kožíšek přispěl básněmi *Vlaštovky*, *Zajíčková koleda* a *Houpy, houpy*. Autoři sem také zařadili tři básnické texty Josefa Václava Sládka, a to básně *Macek*, *Macíček* a *Na zahrádce*. Dalšími zařazenými autory umělé poezie jsou Jan Vřesnický a jeho báseň *Z jara*, Vojta Beneš s básní *Holubička*, Vítězslav Hálek s básní *Den májový* a Augustin Eugen Mužík a jeho báseň *Písnička polní*.

Básnické texty folklórní povahy jsou zastoupeny říkankami a písňovými texty *Rozmarinka*, *Prosba za déšť*, *Travička zelená*, *Jaro se probouzí*, *Jabloňka* a *Zvířátka hospodáři*.

3.5.5 Léto

Poslední část této čítanky má 49 stránek, na nichž nalezneme 43 textů, z toho sedm textů veršovaných.

V tomto oddíle je z celé čítanky nejméně textů básnické povahy. Autoři zařadili čtyři zástupce folklórní poezie, a to básně *Vítání léta*, *Ženci*, *Loudavý* a *Senoseč*.

Karel Jaromír Erben s úryvkem z balady *Vodník*, Josef Kožíšek s básní *Koně* a František Serafínský Procházka a jeho báseň *Čápi*, reprezentují v této části poezii umělou.

3.5.6 Hodnocení

Čítanka *Ráno* je podle mého názoru nejkvalitnější antologií, s jakou jsem měla možnost pracovat.

Pozitivně hodnotím nejen uspořádání textů, ale i poměr poezie a prózy. Čítanka zcela vychází vstříc dětskému čtenáři a jeho požadavkům, je srozumitelná nejen svým obsahem, ale i jazykem.

Je zřejmé, že základním kritériem pro výběr básnických textů byla jejich umělecká hodnota. Zcela se zde opouští od didaktizujícího konceptu předešlých

čítanek, básnické texty čtenáře sice vychovávají, ale nenásilnou formou a především ho vedou ke čtenářství a k vytříbení literárního vkusu.

Je zde čteně zastoupena folklórní poezie, a to především krátkými básničkami, baladami, říkadly, písněmi a hádankami. Tyto kratší útvary lidové slovesnosti podněcují u malých čtenářů lásku k vlasti a k přírodě.

Stejně jako v čítance předešlé se setkáváme s verši rytmickými a melodickými. Zařazené básně jsou, stejně jako ve všech antologiích předchozích, psány především pravidelným veršem a tvořeny střídavým rýmem. Dítě čte opět verše o domově, venkově, rodině, přírodě, zvířatech, vlasti, práci, hře atd., všechna tato témata jsou dětskému čtenáři v mladším školním věku blízká, protože se s nimi setkává v každodenním životě. Pro příklad bych uvedla báseň samotného Josefa Kožíška *Koně*, která je typickým zástupce výše popsané poezie:

*„Jednou z pole vraní koně
naše vrátka dokořán,
dorostu-li na junáka
budou moje i ten lán.
Až já prvně na svém poli
zlatým pluhem zaorám,
stříbrnými podkovami
koníčky si okovám.
Za klobouček sedmikrásu,
koním chrpu v čelenku,
aby se mi slunko smálo
na žito i na pšenku.
Až si svezu do stodoly
zlatých klasů úrodu,
pohladím je natisíckrát
při nápoji u brodu.“⁴⁰*

⁴⁰ KOŽÍŠEK, Josef. *Koně*. In. KOŽÍŠEK, Josef; TŮMA, Josef. Ráno. *Čítanka pro české školy*

Právě básnická tvorba Josefa Kožíška, spoluautora této čítanky, zde má největší zastoupení. V každém oddíle se objevuje aspoň jedna jeho báseň. Dalšími významnými tvůrci dětské poezie, které Kožíšek s Tůmou zařadili, jsou Karel Václav Rais, Adolf Heyduk, Karel Jaromír Erben, František Čelakovský, Vítězslav Hálek, Josef Václav Sládek a Jaroslav Vrchlický.

Čítanka Josefa Kožíška a Josefa Tůmy *Jaro* je dokonale propracovaná, je rozdělena na části *Z domova*, *Podzim*, *Zima*, *Jaro* a *Léto*, které popisují průběh školního roku, děti tedy čtou o tom, co momentálně vidí okolo sebe. Velmi důležitá je také řazení jednotlivých básnických textů do oddílů. Oddíl *Z domova* končí folklórní básní *Cestička do školy*, navazuje tak na oddíl *Podzim*, jenž začíná básní Josefa Kožíška *Náš tatíček oře* a končí folklórní *V stodole*, opět je tedy poslední báseň této části odkazem k přípravě na zimu, a tím pádem i k dalšímu oddílu *Zima*. Tuto část otevírá Božena Němcová svou básní *První sníh*, *Zima* je pak zakončena folklórní skladbou *Zamrzlá studánka*, která může mít spojitost s jarním otvíráním studánek. První básní v oddíle *Jaro* je báseň *Česká pole* Adolfa Heyduka a poslední lidová *Zvířátka hospodářů*. Závěrečným oddílem je *Léto*, které začíná lidovými verši *Vítání léta* a je uzavřena básní Františka Serafínského *Procházky Čápi*, tedy také odkazem ke konci léta, kdy tito ptáci odlétají do teplých krajín.

Celkovou kvalitu této čítanky umocňuje její grafická stránka, na ilustracích k této antologii se podíleli Mikuláš Aleš, Richard Lauda, Rudolf Mates a Max Švabinský.

4 ZÁVĚR

V závěru své bakalářské práce bych ráda shrnula proměny dětské poezie v čítankách ve vymezeném období přibližně od roku 1880 do roku 1939. Na počátku bylo nezbytné vymezit si pojmy týkající se této problematiky, zaměřit se na to, co je vlastně literatura pro děti a mládež a jak se vyvíjela na našem území. Také jsem zhodnotila situaci, jež se týkala pouze dětské poezie a jejího vývoje v určeném období. Dále je v mé práci stručně vymezen pojem čítanka a zhodnocen její vývoj. Ze všech těchto pojmů jsem pak vycházela v části, která se věnovala analýze poezie ve vybraných čítankách.

Stejně jako se vyvíjela literatura pro děti a mládež, tak se vyvíjely i čítanky, jejich struktura a obsah. První čítanka, se kterou jsem pracovala, vyšla v roce 1885. Jedná se o antologii Čítanka pro školy obecné (vydání osmidílné.), Díl IV. sestavenou autory Janem Šťastným, Janem Lepařem a Josefem Sokolem. V ní je jasně patrný vliv německé koncepce čítanek. Tato čítanka má silně didaktizující charakter a má primárně vzdělávací funkci, proto i zastoupení poezie je tu spíše v žánrech rozvíjejících pouze čtenářské dovednosti, estetická stránka básnických textů je v pozadí. Objevuje se zde množství přísloví majících z velké části pouze výchovnou funkci a dále také náboženské básně a modlitby pro toto období typické. Umělou poezii zde zastupuje z převážné části tvorba Františka Douchy. Jedná se o jednoduché básně, týkající se především přírody, zvířecího světa, dále náboženství a výchovy. Básně jsou rytmické, ale postrádají humor a estetickou kvalitu, takže se jedná spíše o veršované příběhy, jejichž posláním je dítě opět pouze vzdělávat nebo poučovat o tom, jak důležité jsou dobré způsoby. Myslím si, že tato čítanka je typickým příkladem čítankové tvorby konce 19. století. Poezie je v ní jen jakýmsi doplňkem vzdělávacích textů, zábavnou funkci zde zastávají pouze hádanky. Celkově jsou básnické texty této čítanky silně prostoupeny náboženskou, výchovnou a monarchistickou tematikou.

Druhou antologií, kterou jsem ve své bakalářské práci analyzovala z hlediska básnických textů, byla Čítanka pro školy obecné, Díl II. vydání trojdílného, pro čtvrtý a pátý školní rok škol jednotřídních dílných, dvoutřídních a čtyřtřídních

Jana Jursy z roku 1901. Tato čítanka stále zachovává oddílové členění podle německého vzoru, opět v ní převažují vzdělávací a didaktizující texty a objevují se tu i texty náboženské, ale již v menší míře, než v čítance předchozí. Opět je zde mnoho přísloví, a to přísloví o učení, o rodičích, o Bohu atd. Všechna tato přísloví mají pouze výchovný charakter. Na uvolněnější politické poměry na českém území reaguje Jursa vlasteneckou literaturou, jež je zastoupena nejen texty básnickými, ale i prozaickými. Zařazuje básně Karla Rase a Josefa Václava Sládka, básníků vyzdvihujících v jejich verších lásku k vlasti a potřebu rodného kraje a domova. Jursa se již o něco více zaměřuje na estetickou hodnotu básnických textů, stále však přetrvává konzervativní vnímání čítanky z konce 19. století, básnické texty stále neplní esteticko-výchovnou funkci.

Třetí analyzovanou čítankou byla opět antologie Jana Jursy vydaná v roce 1914. Autor se drží zažitého vzoru oddílového členění. Jeden oddíl je dokonce pojmenován Čtení výchovné a obsahuje tedy především básně náboženské a didaktické. Poezie je v této čítance prezentována menším množstvím básnických textů, eliminována je zde i folklórní poezie hojně zastoupená v předešlé Jursově čítance. Objevují se zde opět přísloví lidové slovesnosti, stále však pouze v mravoučném duchu. Neshledala jsem zde žádný posun. Básně se opakují, mnoho z nich již Jursa zařadil do čítanky předchozí.

Výrazným mezníkem v čítankové tvorbě na našem území je podle mého názoru čtvrtá analyzovaná čítanka s názvem Květen. Čítanka pro školy obecné. Díl I. pro druhý školní rok od autora Franka Mužíka z roku 1922. Zastoupení poezie a prózy v této čítance je rovnoměrné. Básnické texty zde mají nejen výchovnou a vzdělávací funkci, ale autor se také zaměřil na funkci estetickou. Ta je v této čítance již velmi výrazná. Silně je potlačena mravokárnost a náboženství, takže je zde patrné, že Frank Mužík chtěl, aby se děti literaturou nejen vzdělávaly, ale především bavily a rozvíjely četbou své estetické vnímání. Básnické texty, a to nejen umělé, ale i folklórní se snaží stimulovat dětského čtenáře. Snaží se dítěti přiblížit. Mužík do čítanky také zařadil úryvky textů psané dětmi, což znamená velkou snahu o začlenění dětí do literatury.

Tato čítanka již postrádá klasické oddílové členění do té doby v čítankové

tvorbě přetrvávající. Má sice čtyři oddíly, ty však nejsou nijak pojmenovány a právě toto možná vedlo k dalšímu rozvoji dítěte, jež s učitelem mohlo mluvit o tom, čeho se vybrané oddíly týkají, protože i když nejsou oddíly pojmenovány, zaměřují se vždy na určité téma.

Umělá poezie je zde zastoupena tvorbou předních českých autorů jak intencionální, tak neintencionální literatury pro děti a mládež. Mužík zařadil texty Jana Nerudy, Boženy Němcové, Josefa Sládka, Vítězslava Háška, Josefa Kožíška a dalších autorů, kteří byli zárukou kvalitních veršů.

Lidová slovesnost je v čítance zastoupena spoustou rytmických a melodických pořekadel, říkadel a písniček. Frank Mužík do čítanky zařadil také pranostiky. Ty se v čítankách předešlých vůbec neobjevovaly. Tyto pranostiky skrze jednoduché rýmy děti seznamují s přírodou a okolním světem.

Poslední z pěti čítanek, jež jsem hodnotila po stránce zařazených básnických textů, je čítanka Ráno vydaná v roce 1938. Autory této čítanky jsou Josef Kožíšek a Josef Tůma. V této antologii je silně patrný Kožíškovův vliv, neboť byl sám uznávaným autorem literatury pro děti a mládež. V každém oddíle nalezneme aspoň jednu jeho báseň, je i autorem mnoha prozaických textů do čítanky zařazených. Josef Tůma je zase autorem medailonků, které děti seznamují s významnými osobnostmi českých dějin. I v této čítance se objevuje tvorba samotných dětí. Ta je velice vhodnou motivací pro ostatní žáky, podněcuje je k tvorbě vlastních krátkých příběhů a básniček. Dílka tvořená dětmi zařadili autoři vždy na konec jednotlivých oddílů.

I když je čítanka řazena do oddílů, je to podle mého názoru řazení velice věcné. První část je věnována domovu a prostředí, z něhož dítě vychází do školy. Druhý oddíl nese název Podzim. Jednotlivé části antologie korespondují se školním rokem. S touto čítankou tedy bylo možné pracovat ve shodě s časem. Děti četly o ročním období v čase, kdy právě probíhalo, proto například seznámení s přírodními jevy bylo snazší, neboť je děti mohly aktuálně v přírodě pozorovat.

Básnické texty jsou již oproštěny od mravouky, nejdůležitější je pro autory

jejich estetická hodnota. Ta je v této čítance opravdu na vysoké úrovni. Zařazené básně jsou z tvorby nejuznávanějších českých autorů. Stejně jako v čítance Květen Franka Mužíka je zde čteně zastoupena poezie Josefa Sládka a Karla Raise. Jejich básně jsou srozumitelné, rytmické a dítěti svou tematikou velmi blízké.

Tato čítanka má také vyrovnaný poměr poezie lidové a umělé. Autoři zařadili mnohá říkadla, pořekadla, hádanky, písně, koledy a pranostiky.

Důležitou roli v čítance Ráno také hrají ilustrace. Jsou zde v souladu s texty, takže bylo možné pracovat nejen s texty, ale i s kresbami a malbami předních českých malířů.

Myslím si, že čítanky ve zkoumaném období zaznamenaly velký posun vpřed, stejně jako celá česká literatura pro děti a mládež. Na dětskou literaturu se počalo pohlížet jako na plnohodnotnou součást literatury národní, což se odrazilo i v čítankách. Já jsem se zaměřila ve své bakalářské práci především na poezii, v níž byl posun o něco menší než v próze. Ani v jedné ze zkoumaných čítanek se neobjevily básnické texty zahraničních autorů. V próze je tomu jinak, již Frank Mužík zařazuje úryvky z tvorby Lva Nikolajeviče Tolstého tvorby., v tomto duchu pokračují i Josef Kožíšek a Josef Tůma, kteří ve své čítance také zveřejnili několik textů od autorů jiných národností.

Celkový vývoj poezie v čítankách je ale dobře čitelný. V prvních třech čítankách se objevují básnické texty, jejichž posláním je malého čtenáře především vychovávat a vzdělávat. Tyto texty po vzoru čítanek německých pouze rozvíjejí čtenářskou dovednost, estetická stránka je zcela zanedbatelná. K tomu směřovalo i oddílové členění zaměřené především na vzdělávací čtení. Čítanka byla souborem textů shrnujících poznatky z jiných předmětů.

Básně byly primárně mravokárné a náboženské, do 20. let se v čítankách objevuje také mnoho modliteb, což nebylo nic neobvyklého, jelikož se běžně ve školách na začátku 20. století vyučovalo náboženství.

V Jursových čítankách pak můžeme zaznamenat nárůst básnických textů vlasteneckých, které vycházely z dobového a politického kontextu.

Básnické texty sloužící už nejen jako doplněk čítacích knih, se objevují až ve 20. letech 20. století. Průkopníky této koncepce čítanek byli právě Frank Mužík, Josef Kožíšek a Josef Tůma. Tito autoři se zaměřili na estetickou stránku poezie. V těchto antologiích se objevuje také větší množství básníků věnujících se především tvorbě pro děti. Básně děti vedly k další četbě, plnily tedy také funkci motivační. Už nebyly do čítanek zařazovány pouze k procvičování čtenářských dovedností. Stále bylo jejich úkolem vychovávat, ale především měly vést dítě k další četbě a lásce k poezii a literatuře jako takové.

Má bakalářská práce byla velice zajímavou sondou sledující vývoj čítankové poezie a samotných antologií s ohledem na proměny a vývoj literatury pro děti a mládež. Z práce vyplývá, že autoři čítanek se na tyto proměny snažili reagovat, mnohdy ovšem s určitým zpožděním.

5 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

5.1 Čítanky

JURSA, Jan. *Čítanka pro školy obecné*, Díl II. Vydání trojdílného, pro čtvrtý a pátý školní rok škol jednotřídních, dvoutrídních a čtyřtrídních, V Praze: Císařský královský knihosklad, 1901.

JURSA, Jan. *Čítanka pro školy obecné: pro čtvrtý školní rok škol více třídních*. Díl III. vydání pětídílné. V Praze: Císařský královský školní knihosklad, 1914.

KOŽÍŠEK, Josef; TŮMA, Josef. Ráno. *Čítanka pro české školy národní*. Díl druhý. Pro 2. a 3. školní rok, V Praze: Nákladem české grafické unie a.s., 1938.

LEPAŘ, Jan; SOKOL, Jan; ŠŤASTNÝ, Jan. *Čítanka pro školy obecné* (vydání osmidílné), Díl IV., V Praze: Císařský královský školní knihosklad, 1885.

MUŽÍK, Frank. *Květen. Čítanka pro školy obecné*. Díl I. pro druhý školní rok, V Praze: Státní nakladatelství, 1922.

5.2 Odborná literatura

ČEŇKOVÁ, Jana a kol. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-095-X.

HOLEJŠOVSKÁ-GENČIOVÁ, Miroslava. *Literatura pro děti a mládež: (ve srovnávacím žánrovém pohledu): celostátní vysokoškolská učebnice pro studenty filozofických fakult*. 1. vyd. Praha: SPN, 1984.

CHALOUPKA, Otakar. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. Albatros, Praha: 1984.

CHALOUPKA, Otakar. *Literární výchova ve škole a dětská četba*. Praha: Albatros, 1978.

CHALOUPKA, Otakar. *O literatuře pro děti*. Československý spisovatel, Praha: Albatros, 1989.

CHALOUPKA, O. - Nezkusil, V.: *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. Praha: Albatros, 1973.

CHALOUPKA, Otakar. *Systém literární výchovy a jeho perspektivy*. Praha: Academia, 1984.

JANÁČKOVÁ, Blanka. *Přehled vývoje literatury pro děti a mládež*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2009. ISBN 8074141462.

KRYŠPÍN, Vojtěch. *Obraz činnosti literární učitelstva českoslovanského za posledních 100 let*. Praha: M. Knapp, 1885.

MACHAČ, Antonín. O některých vadách našeho básnictví pro dítky. *Komenský*, 1887, roč. 15, č. 22.

NEZKUSIL, Vladimír. *Studie z poetiky literatury pro děti a mládež*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1983.

ŘEŘICHOVÁ, Vlasta. *Alternativní cesty ke čtenářství / Vlasta Řeřichová - Masarykova univerzita, Olomouc: [s.n.], 1992.*

ŘEŘICHOVÁ, Vlasta. *Vývoj české počáteční školy z pohledu výchovy čtenáře 1774 – 1948*. Olomouc: UP, 1998.

SIEGLOVÁ, Naděžda a ZAPLETAL, Zdeněk. *Teorie a kritika české literatury pro mládež: [určeno pro posluchače fakult pedagogických]*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985.

SMETÁČEK, Vladimír, KABELE, Jiří a VOZNIČKA, Vladimír. *Morfologie dětské knihy*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1981.

ŠMAHELOVÁ, Hana. *Počátky kritického myšlení o dětské literatuře. II., Antologie textů z přelomu 19. a 20. století.* Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1999. ISBN 80-85899-64-7.

TICHÝ, Jaroslav, ed. a TENČÍK, František, ed. *Umění, předsudky, kritika: soubor úvah a výroků o dětské literatuře.* Praha: SNDK, 1967.

TOMAN, Jaroslav. *Konstanty a proměny moderní české poezie pro děti: (tvorba, recepce, reflexe).* České Budějovice: Vlastimil Johanus, 2008. ISBN 978-80-904247-2-2.

TOMAN, Jaroslav. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury.* Vyd. 1. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU, 1992. ISBN 80-7040-055-2.

URBANOVÁ, Svatava. *Děti a literatura: (antologie textů literatury pro děti a mládež I). Děti a poezie.* Vyd. 1. Ostrava: Ostravská univerzita, 1996. Učební texty Ostravské univerzity ISBN 80-7042-460-5.

VŠETIČKA, František. *Čtyři hlasy: o kompoziční výstavbě poezie pro děti.* 1. vyd. Ostrava: Profil, 1989. Slovo a čin; Sv. 13. ISBN 80-7034-007-X.

ZÍTKOVÁ, Jitka. *Funkce čítanky v primární škole.* In *Školní vzdělávací programy (metodický portál).* Brno: PdF MU, 2006.